

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра історії ім. проф. М.П.Ковальського

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ НаУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Виконав:

студент 2 курсу, групи МІ-61
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми
«Історія та археологія»

Яремчук Олександр Сергійович

Керівник - доктор історичних наук,
професор Яремчук Віталій Петрович

Рецензент – доктор історичних наук,
професор П. Кулаковський

Робота допущена до захисту
(протокол № __ засідання кафедри історії від _____ 2022 року

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Микола БЛИЗНЯК

Острог, 2022

ЗМІСТ

Вступ	с. 3
1. Міжвоєнний період в науковому доробку співробітників кафедри.	с. 6
2. Острозькі історики про Україну в роки Другої світової війни.	с. 32
3. Повоєнна доба в творчості науковців кафедри.	с. 58
Висновки	с. 9

ВСТУП

Актуальність роботи. ХХ ст. – це час стрімких суспільно-політичних, соціально-економічних, культурних та іншого роду зрушень які можна порівняти с катаклізмами, актуальними які заклали основу для сучасного світу.

Україна поряд з ішими державами Європи опиняється у самому їхньому епіцентрі, однак історичний розвиток краю у ХХ ст. мав і свої особливості що було зумовлено об'єктивними зовнішньополітичними обставинами. Так, на початку нового століття тут проходить фронт першої Світової. Країна опиняється у вирі революційних подій – свою діяльність розгортають тут органи УНР та інші політичні партії. Україна опиняється у полум'ї Громадянської війни, стає шляхом проходження ворогуючих армій і банд формувань. Лише за півстоліття швидко змінює одна одну державна приналежність краю: Російська імперія – Тимчасовий уряд – УНР – Українська держава Скоропадського – УРСР/Друга Річ Посполита – перша радянська окупація - німецький окупаційний режим – остаточний прихід і утвердження влади СРСР і нарешті приналежність Волині до посталої Незалежної України. Такі стрімкі зміни не могли не накласти свій відбиток на історичний розвиток українських земель.

Тому **об'єктом** роботи є новітній час як тематичний напрямок, а її предметом – наукової роботи є внесок співробітників кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського у вивчення історії України ХХ ст.

Мета роботи – встановити внесок професорсько-викладацького складу кафедри історії відновленої НаУОА у складання цілісної картини історії українських земель в ХХ ст.

З огляду на це можливо виділити наступні **завдання** роботи:

1. Виділення основних напрямків досліджень з історії України в ХХ ст, здійснених за період функціонування кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського.
2. Віднайдення загально-характеризуючих, або зразків наукових робіт вчених по виділеному напрямку.

3. Характеристика напрямків шляхом аналізу, взятих до уваги робіт, наявних у вільному доступі у всесвітній мережі.

4. Аналіз основних досягнень вказаних робіт, виділення основних тез і висновків до яких дійшли автори у ході наукового опрацювання, взятих до розгляду наукових робіт присвячених проблемам з історії України ХХ ст.

Хронологічні межі взятих до розгляду робіт, що брались до розгляду переважно складають середина 2000-х – 2020 рр., Тобто беруться до розгляду роботу від часу, коли відійшов у вічність засновник кафедри і автор понад сотні досліджень, у яких тією чи іншою мірою розглянуто проблеми Волиніани, у тому числі в контексті історії ХХ ст, Микола Ковальський. З втратою визначного вченого чим фактично розпочалася новітня епоха в історії функціонуванні вченої установи.

З огляду на особливість **джерельної бази** з вказаної проблематики, величезну кількість напрацювань здійснених кафедрою за роки функціонування, дослідження наукових напрямків здійснюється шляхом аналізу окремих характерних, публікацій та монографій що прямо стосувалися проблем історії України ХХ ст актуального професорсько-викладацького складу колективу, в спеціалізованих наукових виданнях, наявних у вільному доступі у всесвітній мережі, та інформаційному ресурсі Google Academia, зокрема. Усі узяті до розгляду роботи опубліковано в історичній серії університетського видання «Наукові записки НаУОА» і є у вільному доступі.

Стан вивчення проблеми. Одразу варто відзначити, що подібного огляду напрацювань кафедри по історії України ХХ ст, ще не робилось, і це буде залишатися потенційно цікавим напрямом для майбутніх досліджень. Період функціонування кафедри з самого відродження університету і його основні моменти яскраво описані в статті В. В. Трофимовича і М. Б. Близняка «Кафедра історії імені Миколи Ковальського: становлення і поступ» . Також у наявності є однойменна стаття М. Б. Близняка в енциклопедичному виданні присвяченому загальній історії університету. До цього переліку можна додати також публікацію В. Яремчука присвячену проф. д.і.н Володимира Васильовича

Трофимовича – головного спеціаліста з вивчення діяльності українського руху опору ОУН-УПА в ХХ ст. У статті зокрема окреслюється коло наукових зацікавлень вченого у різні періоди його творчої діяльності, і яке залишеться актуальним від часу постання української Незалежності та відповідним творчим запитам української історичної науки по переосмисленню історії визвольного руху, аж по сьогодні.

З огляду на особливість **джерельної бази** з вказаної проблематики, величезну кількість напрацювань здійснених кафедрою за роки функціонування, дослідження наукового напрямку здійснюється шляхом аналізу окремих характерних, публікацій по історії України що прямо стосуються проблем її новітньої історії, актуального професорсько-викладацького складу колективу, в спеціалізованих наукових виданнях, наявних у вільному доступі у всесвітній мережі, та інформаційному ресурсі Google Academia, зокрема. Усі узяті до розгляду роботи опубліковано в історичній серії університетського видання «Наукові записки НаУОА» і є у вільному доступі.

При кафедрі історії ім. проф. М. П. Ковальського з 2017 р. функціонує Центр дослідження історії Волині, який очолює к.і.н., доц. Микола Близняк. Він об'єднує в собі наукові пошуки працівників кафедри в напрямках, які стосуються історії волинських земель. Напрямами його діяльності є наступними:

- Джерела вивчення історії Волині XVI-XVII ст.;
- Соціально-економічні процеси на теренах Волинського воєводства у XVIII ст.;
- Волинь в XIX- першій половині ХХ ст.;
- Історія Православної Церкви на Волині;
- Підпільно-повстанський рух на західноукраїнських землях в роки Другої світової війни та післявоєнний період;

З зазначених векторів історичних досліджень, три прямо стосуються історії українських земель в ХХ, що говорить про суттєву частку загального масиву наукового доробку кафедри, такого роду напрацювань, і роботі що була зроблена за роки її діяльності що дає додає актуальності темі дослідження. Кожен зі

взятих до розгляду науковців є «куратором» свого наукового напрямку з вивчення історії Волині.

При написанні наукової роботи автор керувався загальнонауковими та спеціально-історичними **методами** дослідження.

Структура роботи є наступною: вступ, три розділи основної частини, , висновки, список використаних джерел та літератури.

1. МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД В ДОРОБКУ ОСТРОЗЬКИХ ІСТОРИКІВ

Після Першої Світової Війни і революційних потрясінь, що послідували за нею, українські території були розділені між чотирма державами. Буковина була приєднана до Румунії. Закарпаття було приєднано до нової країни-Чехословаччини. Польща включила в свій склад Галичину і Західну Волинь, а також дрібніші прилеглі території на північному заході. Землі на схід від польського кордону становили контрольовану з Москви Радянську Україну. Українські землі у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини не мали власного автономного устрою. Уряди цих країн прагнули посилити контроль над українськими територіями. Історія України у міжвоєнний період, перебуває у полі наукового інтересу та займає окрему частку серед тем наукових дошукань вчених кафедри історії НаУОА.

Історія розвитку волинського соціуму у міжвоєнний період становить основну частку історичних напрацювань к.і.н Володимира Марчука. На землі Західної Волині, тогочасного Волинського воєводства, не дивлячись на українську етнічну більшість, поширювалася пряма польська влада і соціально-економічна політика, що диктувалася новоствореною Польською республікою і не враховувала інтересів українців. Однак варто враховувати що регіон, як і більшість українського Правобережжя, у міжвоєнний період лишався поліетнічним.

Природньо що у полі зору В.Марчука також перебувала тема національного складу населення міст Західної Волині в 1920-х рр. Публікація корисна з точки зору дослідження поліетнічного характеру населення Західної України, актуального у міжвоєнний період у міжвоєнний період. Тема природонаселення є зазвичай основоположною при дослідженні економічної історії. Стаття, у тому числі, базується на матеріалах перепису частки віросповідання, яке на той момент все ще лишалось важливим аспектом етнічної самоідентифікації населення. З 1921 р. населені пункти Західної Волині були включені в нову

територіально-адміністративну систему новоствореної Польської держави. На Західній Волині перепис нараховував 91 міське поселення, в тому числі 15 міст та 76 містечок. Новий поділ приєднаних територій на воєводства, повіти та гміни передбачав також перегляд офіційного статусу населень, і особливо це стосувалося такого типового для українського правобережжя явища як містечка. Варто відзначити що польський уряд так і не виділив окремого правового статусу містечкам, і як наслідок чітка межа між містечком і містом не проводилася. Фактично при цьому відносили містечка переважно до міських поселень, що збільшувало обсяги переписів міського населення. Цікавість становить національний склад містечок, адже у їх складі переважали або українці або євреї, лише незначну частку становили поляки. Характерним явищем було те що за національним складом, навіть малі містечка були полінаціональними. Польське населення, як і українське, і єврейське проживало в основному у великих містечках, проте їхня частка продовжувала лишатись з доволі низькою і зазвичай не перевищувала 5%. В великих містечках проживали представники інших національностей (вірмени, греки, німці та ін.) проте їхня частка, як правило, була доволі низькою і не перевищувала 1%. Таким чином національний склад переважної більшості міст і містечок був етнічно строкатим і як мінімум формувався з представників двох національностей. Таку тенденцію можна застосувати як до розглядуваної у публікації Волині так і до решти українських земель, у міжвоєнний період, що було природним наслідком історичних процесів у попередні історичні етапи. Строкатість міжвоєнного населення українських земель було наслідком входження українських земель до складу Речі Посполитої, Російської та Габзбурзької імперій, релігійно-конфесійної та етнічної політики цих держав та їх розташувань у зоні перетину інтересів великих зовнішньополітичних гравців. Такий стан речей лишався актуальним аж до трагічних подій Другої Світової війни, та процесів що наслідували за нею. Їх результатом стала моноетнічна картина українського населення сьогодення. Міжвоєнний період був останнім коли у переважній більшості, основу жителів міст і містечок складали представники українського,

польського та єврейського народів і, що головне, переважно мирно співіснували¹.

XX ст. у Європі – час активної індустріальної розбудови. Однак значну роль у економіці континенту у міжвоєнний період все ще продовжують відігравати дрібні ремісничі господарства. Особливо такий стан речей лишається актуальним у Східній Європі і у тому числі українських землях у складі Другої Речі Посполитої, чому не меншою мірою сприяє відношення польської влади до українських земель як територію екстенсивно-сировинного розвитку (Польща Б). Таким чином історія ремісничих виробництв становить невід’ємну частину вивчення економічної історії Західної України у міжвоєнний період. Цілковитим природньою що кілька статей присвячені цій проблемі є у наявності і у доробку В.Марчука.

Відповідно до наукових дошукань вчених Острозької академії об’єктом дослідження стало дрібно-ремісничє виробництво Волині. На основі зібраних матеріалів і шляхом наукового аналізу В. Марчук дійшов до висновку про слабку інтенсивність розвитку навіть дрібноремісничого господарства Волинського воєводства в складі другої речі посполитої. Такий стан речей був результатом ряду, наведених на основі джерел, факторів: складність процедури отримання «ремісничої карти» – головної умови легального ведення ремесла, тому на території Волинського воєводства налічувалося велика кількість ремісників, які вели ремесло без дозволу; невідповідний тогочасним нормам стан технічного оснащення індивідуальних ремісничих майстерень; суттєве переважання ручного способу виробництва; актуальна тенденція на збільшення вартості праці; неможливість відстеження змін чинників економічної кон’юктури для дрібного ремісничого підприємця який поставав перед самим їх фактом на ринку збуту товарів; ціленаправлені обмежувальні заходи польської влади обмеження

¹ Марчук В. Національний склад міських поселень Західної Волині на початку 1920-х рр. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. Острог, 2014. №. 22. С. 111—127.

польської влади щодо представників ремесла. Автор виділяє найбільш поширені ремісничі спеціальності на волинських землях. В основному вони базувались на використанні дешевої місцевої сировини. Загалом це спеціальності що відносились до груп обробки шкіри, металу, дерева, текстильної групи та сфери послуг. Найпоширеніші представники: кравці, шевці, ковалі, столяри, теслі, слюсарі, бондарі, токарі, римарі. Економіка ремісничого товаро-виробництва Волинського воєводства в 1921–1939 роках була в основному спрямована на внутрішній ринок, тобто задоволення попиту місцевого населення. Оскільки платоспроможність сільського населення була низькою, прибутки таких виробництв були незначними. Скрутне становище ремісників і ремісничого виробництва погіршували й такі несприятливі умови, як конкуренція з боку фабрично-заводської промисловості, застій будівельного руху, збільшення кількості дешевої продукції, виготовленої дрібними ремісниками².

Ще однією рудиментарною рисою економіки в Другій Речі Посполитій було продовження існування цехових організацій ремісничого виробництва, які також перебували у полі зору публікацій В. Марчука. Зокрема, йому належить робота, присвячена правовим нормам функціонування ремісничих цехів на території Волинського воєводства в міжвоєнний період, тобто їх взаємодії з державою. На основі аналізу нормативно-правових актів, виданих із 1927 по 1939 р., у ній досліджено організацію цехових корпорацій, їх фінансування та управління. Висвітлені особливості державного контролю Польської держави над ремісничими цехами воєводства.

На основі аналізу джерел В. Марчуком було встановлено що у міжвоєнний період Друга Річ Посполита була єдиною країною, що мала достатньо розроблену нормативно-правову базу, яка регулювали відносини у сфері ремесла і ремісничого виробництва. Пов'язано це було з все ще значною часткою у

² Марчук В. Ремесло у Волинському воєводстві в 1921-1939 рр. (The handicraft in the Volyn province in 1921 – 1939). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2016, №. 25. с. 54-60.

промисловості країни останніх. «Промислове право» від 16 грудня 1927 р. було основним документом, який визначав правове становище ремесла в Польщі і Західній Україні зокрема. Документ виступає основоположним джерелом зазначеної публікації. Статут був покликаний визначати внутрішній устрій цеху. Його основні положення зокрема включали : назву, місце розташування, межі юрисдикції, галузь ремесла, у якому був задіяний цех; основні завдання і напрями роботи; права й обов'язки окремих членів цеху, умови прийняття, виключення та добровільного виходу з нього; унормування розмірів членських внесків, спосіб їх стягнення; закладені капітали цеху; характер і повноваження внутрішнього управління цеху, та умови набуття легітимності прийнятих рішень; кількість і спосіб призначення членів ради, сфера діяльності й умови легітимності її рішень; бюджет та річна звітність; способи репрезентації цеху; умови і процедура добровільного припинення його функціонування, спосіб ліквідації і доля активів, що залишилися. Затверджував статут цеху після отримання висновків спеціальної ремісничої палати Промисловий орган влади I інстанції. Якщо після перевірки, положення статуту суперечило прийнятим нормам законодавства або у випадку негативного висновку ремісничої палати в затвердженні статуту цех отримував відмову. Основною підставою для прийняття такого рішення був той факт, що сфера виробництва певної цехової організації суперечила, затвердженим державою, нормам господарського розвитку приналежного виду ремесла, відповідно до її поточної економічної політики³.

Таким чином було доведено що ремісничі цехи у своїй діяльності послуговувалися достатньо солідною і детально пропрацьованою у всіх аспектах законодавчою базою, яка протягом міжвоєнного періоду зазнала суттєвих змін та доповнень. З одного боку вони були продиктовані практичними потребами, а з іншого встановлювали адміністративний контроль над ремісничим виробництвом. Однак негативною стороною такого роду діяльності було те, що польські урядові кола замість активної розбудови промисловості в державі,

³ Там само

особливо на новопрієднаних землях, зайняли протилежну, консервативну позицію у сфері товарного виробництва. Зокрема, цьому сприяла активна підтримка на законодавчому рівні ремісничє виробництво, яка, можливо навіть свідомо, по своїй суті гальмувала економічний розвиток українських земель що перебували у складі Польської Республіки⁴.

Ще одним аспектом ремісничого виробництва Волині, освітленим В. Марчуком у окремій статті була організація ремісничої освіти. У праці розглядається система організації ремісничої освіти на території Волинського воєводства у 20-30-х рр. ХХ ст. Охарактеризовано ремісничо-промислові школи, школи-майстерні, школи професійного вдосконалення, а також професійні курси, на яких навчали ремісничій справі. Окреме місце в системі ремісничої освіти і відповідних спеціальностей займали курси професійного вдосконалення. Термін навчання на таких курсах залежав від того, для якої професії і якої аудиторії вони організовувалися. При цьому велике значення мав характер курсів та локальні особливості місцевостей де вони проводилися. Відповідно до цього, професійні курси поділялися за терміном проходження на дворічні, річні, кількомісячні або навіть і кількатижневі (створені виключно з метою навчання чи підготовки до окремого іспиту на працездатність). Детально розглянуті такі джерела як умови прийняття на навчання і угоди про навчання, на основі яких зроблені відповідні висновки. Насамкінець охарактеризовано систему складання іспитів на отримання звання челядника і майстра. У дослідженні зазначається, що тогочасним ремісникам, які тільки починали свою професійну діяльність у якій-певній ремесла, необхідно було обов'язково пройти навчання ремеслу і отримати відповідне засвідченє свідоцтво. До теми статті було приведено закон «Про промислове право» 1927 р. Окрім отримання ремісничої карти, положення закону, ще однією умовою для самостійного ведення ремесла називає

⁴ Марчук В.С. Законодавче регулювання діяльності ремісничих цехів у Волинському воєводстві в 1921-1939 рр. (Legislative regulation of guilds' activity in Volhyn during the 1921-1939). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог, 2019. №. 25. С. 73—81.

необхідність підтвердження професійних здібностей. Міжвоєнний період видався перехідним для економіки, ринку і їх суб'єктам. З огляду на це зростала отримувати професійну фахову освіти мусили не лише ремісники-початківці, але й досвідчені, вже сформовані у попередні роки ремісники. Ремісник, який не міг довести свою професійну кваліфікацію, числився у документах як «нелегальний» чи, вже згаданим терміном «партач». Боротьбу з такими вели як організації цехових ремісничих майстрів, так і відповідні органи державної влади⁵.

Висновок статі коротко і узагальнено можна сформулювати так: ремісниче навчання на території Волинського воєводства у міжвоєнний період було розгалуженим і на своєму шляху шукач ремісничої кваліфікації і державної реєстрації зустрічався з великою кількістю труднощів⁶.

Важливим чинником який впливав на соціально-економічний розвиток нашої держави у міжвоєнний період була наявність штучного радянсько-польського кордону що з 1921 р. пролягав по так званій «лінії Керзона», перетинаючи українські землі. Саме це стало об'єктом інтересу у ще одній публікації В. Марчука. У окремій його статті робиться спробу окреслити вплив польсько-радянського кордону на економіку Волинського воєводства в міжвоєнне двадцятиліття. Висновки і тези дослідження попри регіональний характер, можуть бути актуальними і для економіки інших регіонів по яких у зазначений період пролягав кордон що на якийсь час, учергове розділив український народ після поразки визвольних змагань.

Сам чинник існування польсько-радянського кордону безсумнівно негативно впливав на економіку Волині. Зі зміною політичної кон'юнктури втрачено було

⁵ Марчук, В. (V. Marchuk) (2018) Організація ремісничої освіти у Волинському воєводстві в 1920–1930-х роках (The education of craftsmen and its organization of the Volhynian Voivodeship, 1921-1939). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» (Вип.27). с. 75-84.

⁶ Марчук, В. (Volodymyr Marchuk) (2022) Вплив польсько-радянського кордону на економіку Волинського воєводства в 1921–1939 роках (The Influence of the Polish-Soviet Border on the Economy of Volyn' Voivodeship in 1921-1939). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» (Вип.33). с. 23-29.

не тільки розбудований, передвоєнний внутрішній регіональний ринок, а також і можливість постачати продукцію на території що на той час належали до СРСР. Варто відзначити що напередодні Першої світової війни з Волинського регіону на загальноросійський ринок постачалися значні об'єми продукції. На задоволення цього попиту була націлена основна частка капіталістичного виробництва краю. Після 1921 р. разом з Ризьким миром для населення і економіки краю постала нова реальність: можливість налагодження торговельних відносин між встановленим Волинським воєводством і підконтрольну більшовикам УРСР залежала від багатьох факторів міждержавного характеру. Головним чином це залежало від характеру відносин у стосунках між Другою Річчю Посполитою і урядом більшовиків. Відносини загострювала, наприклад більшовицька пропаганда комуністичних ідей і радянського устрою націлених на території Волинського воєводства під приводом, у тому числі прагнень воз'єднання розділеного народу.

Тим не менше економіка Волинського воєводства продовжила розвиватися, поступово пристосовуючись та виймаючи позитивні наслідки існуванню польсько-радянського кордону в 1921–1924 рр. У цей період господарські контакти краю з СРСР реалізуються, в основному через легальну прикордонну торгівлю, що відбувалася в населених пунктах, розташованих поблизу місць перетину кордону . До них могли прибувати торговельні представники різних місцевостей Радянської України, непівських підприємств, тощо. Однак після переходу функції охорони кордону і прикордонних територій до юрисдикції спеціально створеного поляками Корпусу Охорони Прикордоння (КОП) відбулося посилення прикордонної охорони. У зв'язку з цим поступово звелася нанівець дрібна прикордонна торгівля з радянською стороною у Волинському воєводстві⁷.

Відчули наслідки існування польсько-радянського кордону промислові заклади Волині. Наприклад Корецький цукровий завод, який знаходився в безпосередній близькості від польсько-радянського кордону втратив основну

⁷ Там само

частину бурякових плантацій, які залишилися на радянському боці. Приналежні до підприємств місця вироблення сировини в деяких випадках, розташовувалися на віддалі до 40 км. СРСР не залежав від Польщі у здійсненні транзитної торгівлі з країнами Західної Європи, за винятком торгівлею живою худобою. Нестабільний характер мала лінія експорту із Волині до території СРСР товарів в 1930–1934 рр. попри потужний індустріальний підйом останнього. Такий стан речей був актуальний для всього польсько-українського експорту до СРСР. Торгівля з радянським сусідом приносила лише незначний позитивний ефект для польської економіки. Характер торгових замовлень Радянського Союзу можна було охарактеризувати як інцидентальний або випадковий чи нерегулярний. Це не дозволяло налагодити стабільну роботу заводів і фабрик націлених на такий великий ринок збуту як СРСР, не сприяло економічному розвитку прикордонного краю. Особливо незацікавленими у подальшому розвитку таких економічних зв'язків були польські урядові представники, в основному з ідеологічних причин. Не дивлячись на це у першій половині 1930-х рр. була сформована радянська торговельна місія в Польщі, що була зацікавлена передусім у купівлі прокатної сталі та виробів важкого машинобудування, задля задоволення попиту все зростаючих темпів індустріалізації, на яку хіба що з заздністю могли спостерігати представники західноукраїнської промисловості у міжвоєнний період. Тим не менше опрацьовані В. Марчуком статистичні дані свідчать про те, частково ці окремі радянські закупівлі припадали і на Волинське воєводство. Проте варто констатувати той факт, що частка волинського експорту на територію СРСР була мізерною. Періодично мало місце його нестабільне зростання у 1931 та 1934 роках за рахунок відправлення значної кількості товарів металургійного виробництва через стратегічно важливу, для радянсько-польського сполучення залізничну станцію Здолбунів⁸.

Загалом можна дійти до висновку, що врегулювання політично-економічних відносин між Польщею та СРСР, та наявність суворого контролю за кордонами мали негативний вплив на економіку Волинського воєводства та його

⁸ Там само

промисловості при історично-складеній орієнтації на українські внутрішньо-російські ринки що тепер перебували під контролем СРСР. 1921–1924 рр. характеризуються у Волинському воєводстві розквітом напівлегальної торгівлі, що дозволяло якийсь час економіці Волині розвиватись. Натомість другий період радянсько-польських прикордонних відносин 1925–1939 рр. призвів до повної ліквідації налагодженої системи прикордонної торгівлі та фактичного закриття кордону. Географічне розташування Волинського воєводства на кордоні двох держав залишилися фактично не використаними на користь розвитку економіки та господарського потенціалу краю. Навпаки кордон став обтяжливим для економіки Західної України чинником у зв'язку з необхідністю утримувати великий апарат прикордонних служб та як джерело політичної нестабільності⁹.

Було згадано що важливим чинником торгівлі на прикордонних територіях у перші роки нової політичної реальності, що постала після революційних подій і війн на теренах переформатованої Російської імперії, стала контрабандна діяльність. Детальніше на нелегальному боці міждержавної торгівлі зосереджена увага В. Марчука у публікації присвяченій цікавій але малодослідженій темі міжвоєнної контрабанди і контрабандистів, за прикладом «острозької» ділянки радянського-польського кордону в 1921-1924 р.

Основним чинником контрабандної торгівлі потоків на «острозькій ділянці» польсько-радянського кордону автор виділяє суто економічний. У попередній публікації вже було згадано недостатній рівень розвитку власного виробництва який невідповідного до зростаючого рівню попиту місцевого ринку. Це змушувало вдаватися до нелегального ввезення товарів з-за кордону. Другою причиною В. Марчук називає слабкість прикордонних служб перших років існування СРСР та Другої Речі Посполитої. До кардинальної реорганізації прикордонних військ в УСРР і в Польщі у 1924 р. кордон охоронявся слабо, місцями існуючи лише на паперах і картах, що сприяло нелегальному

⁹ Там само

переміщенню товарів. Як і ділянок між ними, слабким був і стан охорони самих прикордонних пунктів. Досить умовним був характер проходження митного контролю, тому контрабанду можна було провезти, навіть через митні пункти. Ще одним чинником контрабанди виступає масове безробіття населення, як результат появи кордону та розірвання усталених за попередню епоху торгово-економічних зв'язків. Вже згаданим його наслідком було скорочення рівня промислового виробництва і посівних площ. Важливою причиною зростання контрабандної торгівлі постала бюрократична тяганина. Наприклад, для оформлення міждержавних торгівельних операцій на кордоні, йшло багато часу і коштів – серед чиновників по обидва боки кордону процвітала корупція різних форм. В цих умовах, контрабанда виграла на фоні легальної торгівлі, оскільки процес проходження через кордон нелегальної торгівлі був майже миттєвим, позбавленим формальностей і додаткових витрат¹⁰.

На підставі досліджених джерел В.Марчук виділяє декілька рівнів контрабанди за обсягом кількості товарів, які провозилися через кордон, і грошового обігу. Найдрібнішим був рівень так званої споживчої чи побутова контрабанди. По суті, населення прикордонних територій забезпечувало себе закордонними товарами, часто не маючи інших альтернатив. Контрабанда нижчого рівня як правило була інтенсивнішою з Польщі в УСРР, оскільки в період 1921-1924 рр. постачання з радянського боку було достатньо слабким оскільки легка промисловість останнього все ще перебувала у стані повоєнного відновлення. Середній рівень контрабанди (одна-дві підводи в день) вже був організованим колективним заходом. Залучалися як громадяни обох країн, так і корумповані прикордонники. Великою контрабандою можна було назвати перевезення через кордон вже близько 30 підвод на тиждень. Характеризується розвинутим рівнем організації. Прикладом організатора такого угруповування, який наводить нам В. Марчук, може слугувати уродженець Чуднова-Волинського Мойша Мотель який на початку 1920-х років мешкав у Острозі і активно займався контрабандною торгівлею. Такі розвинені організації вже мали

¹⁰ Там само

озброєння і становили загрозу навіть державним загонам прикордонників. Важливим фактором, який згодом сприятиме партизанському рухові у Другу світову, а у період з 1921-1924 рр. ще сприяв контрабанді, була лісиста місцевість, яка дозволяла безперешкодно перетнути кордон, особливо вночі¹¹.

Для боротьби з контрабандою Польща і СРСР вдавалися до різних методів підвищення інтенсивності. СРСР до карально-репресивних, а Польща надавала перевагу матеріального заохочення як прикордонників, так і осіб, які надавали інформацію про майбутній злочин. Незважаючи на докладені зусилля і заохочувальні заходи польською державною поліцією, однак вони не виправдали сподівань уряду, який 1 листопада 1924 р. відкликав міліцейські формування з прикордонної зони і доручив охорону кордону спеціально створеній військовій організації - Корпусу Охорони Прикордоння, який суворіше виконував свій обов'язок до вересня 1939 р¹².

Таким чином В. Марчук доводить що контрабанда як явище економічного життя, було у той період можливе у зв'язку з нерівномірністю якістю охоронної організації по обидва боки державного кордону. Контрабанда розкривається як наслідок загальної економічної кризи в УРСР, тому з розвитком виробництва і нормалізації торгівельних відносин з Польщею знижався рівень нелегальної торгівлі. Повоєнне облаштування, щойно створеного, штучного радянсько-польського кордону вимагало певного часу і зусиль, як однієї сторони, так і іншої. Межа проходила по землях до того не розділеним. Таким чином аж до кардинальної реформи прикордонної служби, а ні Польща, а ні СРСР не досягли суттєвих результатів у боротьбі з контрабандою¹³.

Цікавість з точки зору економічної історії краю становить робота В. Марчука присвячена інституційному розвитку державного банківського сектору у

¹¹ Там само

¹² Там само

¹³ Марчук В.С. Контрабанда і контрабандисти на «острозькій» ділянці східного кордону в 1921-1924 рр. (Smuggling and smugglers on Ostroh sections of the eastern border in 1921-1924.). *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог, 2019. № 11. С. 122—130.

Волинському воєводстві у міжвоєнний період. У умовах функціонування ринку банки служать найважливішим джерелом, що живить народне господарство додатковими фінансовими ресурсами. У процесі свого розвитку ринок неминуче висуває банк як основний, елементів економічного регулювання і функціонування капіталістичного суспільства. Банківський сектор безумовно необхідна ланка, необхідна функціонування капіталістичної економіки.

Кредитна банківська система Другої Речі Посполитої війни функціонувала відповідно до Закону про банки, встановленого Декретом Президента Польщі від 17 березня 1928 р., який встановлював обмеження на співвідношення між кредитними зобов'язаннями банку та його власним капіталом. Становлення та функціонування кредитно-банківської системи незалежної Польської держави у міжвоєнне двадцятиріччя відбувалося у надзвичайно важкі часи. Спочатку в 1918-1923 роках в країні панувала інфляція, яка в 1923 році переросла в гіперінфляцію. По-друге, кредитно-банківська система Польщі зазнала серйозних випробувань під час економічної кризи 1925 р. Основними причинами були: польсько-німецька тарифна війна, створення бюджетного дефіциту та несприятливий торговий баланс. По-третє, загальноекономічна криза 1929-1933 років досить сильно вплинула на польську економіку і особливо на кредитно-банківську систему. Знову першими постраждали приватні банки. Кредитна банківська система польської держави мала традиційну структуру в міжвоєнний період і складалася з державних, муніципальних, приватних і кооперативних банків і небанківських установ¹⁴.

Серед банківських інвестиційних проектів Волинського воєводства особливу увагу приділялася розвитку сільського господарства. Основними завданнями банків у цьому напрямі були: надання позик землевласникам (великим, середнім і дрібним) і фінансова допомога в здійсненні аграрної реформи, яка включала три важливі склади - парцеляцію (продаж землі селянам дрібними наділами),

¹⁴ Марчук В. Державні банки Волинського воєводства в 1921–1939 роках. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2019. №. 28. С. 39–46.

комасацію (об'єднання розпорошеної селянської землі. в одну ділянку) та хуторизацію, або осадництво (поселення на Західній Волині польських воєнних і цивільних колоністів), а також фінансування меліорації. Крім того, банк виступав розпорядником державних коштів, призначених для допомоги сільському господарству (будівництво зруйнованих війною ферм, допомога у відновленні худоби), або призначених для спеціальних громадських заходів, пов'язаних із сільським господарством (створення хлібних запасів, елеваторів). Так, агітаційною роботою та кредитуванням меліорації Волинського Полісся займався Державний сільськогосподарський банк (ДСБ). Починаючи з 30-х років у місцевій пресі розгортається широка інформаційна кампанія з метою залучення селян до проведення меліоративних робіт. У 1929 р. управління Волинського воєводства створило «План меліоративних робіт на 1932-1933 рр.», в якому частка державних видатків на меліоративні роботи, виділена через ДСБ, становила $\frac{1}{3}$ від загальної суми і становила 27,632 млн. злотих. Право на отримання кредиту мали власники малих і середніх господарств. Для отримання кредиту необхідно було подати до місцевого відділення ДСБ заяву за спеціально підготовленим зразком з обов'язковим зазначенням мети майбутнього використання коштів. Держсільгоспбанк видавав короткострокові кредити різного призначення: на штучні добрива, на придбання вогнестійких покрівельних матеріалів, на корм для худоби та риби, на насіння, на вирощування хмелю, на садівництво, на придбання худоби, для молочного скотарства, бджільництва та іншої сільськогосподарської діяльності. Не залишилися поза увагою ДСБ також інвестиції в розвиток промисловості та фінансування сільського господарства. 8 червня 1935 р. вийшла постанова Економічного комітету польського уряду про виділення через ДСБ 15 млн. злотих на фінансування програми технічного розвитку селянських господарств з метою підтримки переробки та реалізації сільськогосподарської продукції¹⁵.

Іншим спеціалізованим державним банком був Банк господарства крайового (БГК). Основними завданнями банку були: надання довгострокових кредитів

¹⁵ Там само

шляхом випуску іпотечних, муніципальних, залізничних і банківських облігацій, кредитування органів місцевого самоврядування, а також кредитування ощадних кас¹⁶.

Таким чином В.Марчук доводить тезу, що за міжвоєнний період, попри незацікавленість у економічному розвитку українських земель, на території лише Волинського воєводства, польською владою було організовано дієву систему приватних та державних банків. Виокремлено особливості функціонування державних банків у Волинському воєводстві. Окрема увага приділена ступеню залучення державних банків у фінансування аграрного сектора економіки краю у міжвоєнний період. Загалом на протязі аналізу теми, автор доводить що протягом майже двадцятирічного перебування Західної Волині у складі Другої Речі Посполитої тут було сформовано організовану мережу державних банків, які стали фінансовою опорою сільського господарства.

Подібна робота історико-економічної спрямованості, присвячена структурі купецьких закладів Волинського воєводства у 1921 – 1939 рр. Шляхом залучення офіційної статистики подається характеристика структури купецьких торговельних закладів в 1921–1939 роках на території Волинського воєводства. Характеризуються чисельність, етнічний склад волинського купецтва, структура торговельних закладів Волинського воєводства¹⁷.

Серед наведених на основі джерел тез, В. Марчук наголошує, що у досліджуваній період торгівля у Волинському воєводстві зосереджувалася в руках євреїв, а більшість торговельних закладів були сконцентровані у містах і містечках краю. У ході дослідження автор доводить що купецтво Волинського воєводства становило трохи більше 5 % від усього населення краю. Основна маса цієї частки була представлена власниками невеликих крамниць, які займалися

¹⁶ Там само

¹⁷ Марчук В. Структура купецьких торговельних закладів Волинського воєводства в 1921–1939 роках. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. Острог, 2017. № 26. С. 59—65.

продажем споживчих товарів, незначний відсоток вів гуртову торгівлю і належав до мандрівних торговців. Більшість працювали особисто, іноді залучаючи рідних або зрідка найманих працівників. Відзначається недостатність або втрату статистичного та джерельного матеріалу, який би дозволив дати більш глибокий аналіз структури купецьких торговельних закладів безпосередньо напередодні війни¹⁸.

В. Марчуком також була досліджена така актуальна на сьогодні тема як напрямки еміграції українців з Волинського воєводства в 1921-1939 рр. Процес еміграції українського населення не лише продовжився а й помітно розширився. Причиною цьому поразка визвольних змагань, дискримінаційна політика польської і радянської влади стосовно українців у сферах політичного життя, культури і економіки, тощо.

Відповідна публікація В.Марчука розкриває причини, напрями та наслідки еміграції українців з Волинського воєводства у 1921-1939 рр. Складне економічне становище, зацікавленість польської влади в еміграції українців як дієвого способу зменшення напруги у соціально-політичному житті краю сприяли активному виїзду українського населення. Сприятлива імміграційна політика США, Канади, країн Південної Америки, сприяли переїзду до них українських переселенців. Окремо висвітлено питання тяжких матеріальних умов перебування емігрантів у чужому соціокультурному середовищі протягом перших років після поселення. Встановлено що волинські переселенці залучалися до сільськогосподарського, промислового, будівельного та обслуговуючого секторів економіки країн еміграції, займаючись переважно фізичною працею. На місці Мігранти стикалися з таким самим слабким рівнем механізації праці, транспортної інфраструктури, житлового та соціального забезпечення, важкі умови праці і високий рівень експлуатації робочої сили,

¹⁸ Марчук В.С. Структура купецьких торговельних закладів Волинського воєводства в 1921–1939 роках. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. Острог, 2017. №. 26. С. 59—65

суворі природно-кліматичні умови, політичне безправ'я і перебування в іноетнічному середовищі уповільнювали процес соціальної адаптації мігрантів. Однак, навіть при цьому за відсутності утисків за етнічною ознакою мали шанси на успіх своєю працею, у розвинутих капіталістичних суспільствах¹⁹.

З огляду на поразку українського національно-визвольного руху під час визвольних змагань, його політикум був представлений зокрема і підпільними націоналістичними організаціями, які у міжвоєнний період набирали оберти у свої діяльності. Саме український визвольний рух у ХХ перебуває у полі наукових дошукань д.і.н. проф. В.Трофимовича. Є у його доробку і спільна стаття з Я.Антонюком присвячена організації-попередниці ОУН – Українській Військовій Організації (УВО) у період 1921-1929 рр, тобто початковий період розгортання української націоналістичної підпільної організації. Звідси автори надають відомості про початки діяльності таких об'єднань у міжвоєнний період.

У статті встановлено, що структура розвідки УВО складалася з трьох груп: військової, територіальної та зовнішньої. Військова мережа складалася з корпусних «експозитур», а також дивізійних, полкових і батальйонних «розвідувальних станиць». Територіальна – поділялася на обласні «виставкові центри», районні та обласні «дослідні станиці». Зовнішня – складалася з розвідувальної служби, яка підпорядковувалася Головній розвідці. Виконавчий орган – Української розвідувальної референтури перебував у підпорядкуванні керівника розвідки і складався з трьох відділів: 1) військової розвідки, 2) політичної розвідки, 3) економічної розвідки. Кожну з трьох очолювали призначені керівники. З одного боку, їм було дозволено мати безпосередній зв'язок з керівниками корпусних підрозділів розвідки “експозитури”. З іншого

¹⁹ Марчук В.С. Напрямок еміграції українців з Волинського воєводства в 1921-1939 рр.(Emigration Destinations of the Ukrainians from Volyn Province in 1921-1939). *Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доповідей VIII Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р. Острог, 2016. С. 41—44.*

боку, їх контакти з будь-яким учасником чи органом УВО проводилися лише через керівника розвідки²⁰.

Попри активну діяльність, підпільні націоналістичні організації, залишаючись чи не єдиним виразником волі українського народу, у міжвоєнний період не мали суттєвого впливу на політичну долю українських земель. Українськими землями у міжвоєнний період володіли інші держави і вирішували їх долю на міжнародній арені. Під польською окупацією у 1919-1921 рр. опинилась Східна Галичина, Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя, що становило третину всієї території тодішньої Польської держави. На цій території проживало 8,9 млн осіб, у тому числі 5,6 млн українців. На більшій частині українських земель - Надніпрянщині було встановлено радянську владу та була встановлена Української Радянської Соціалістичної Республіки. Наприкінці 1922 р. УРСР було включено до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). У цій державі провідну роль грала Росія. На території УРСР запроваджувалися радянські порядки. Тим не менше представники Польщі та СРСР розуміли що роз'єднання українців є штучним і всіляко виражали прагнення до воз'єднання українців, але під власним державним контролем. Українське питання таким чином стало одним з дестабілізуючих факторів у відносинах між СРСР та Другою Річчю Посполитою.

Українському питанню напереддєнь і на початку Другої Світової війни у радянсько-польських відносинах присвячена велика монографія В. Трофимовича написана у співаторстві з дружиною – також історикиненю, к.і.н. Лілією Трофимович. У монографії на основі архівних джерел, опублікованих документів і матеріалів, тогочасної преси, щоденникових записів і спогадів

²⁰ Трофимович, В. (V. Trofymovych) та Антонюк, Я. (Y. Antoniuk) (2019) Діяльність розвідувальної референтури УВО (1921–1929 рр.) (Activity of the UVO intelligence subdivision (1921–1929 pp.)). Військово-історичний меридіан (3(25)). с. 40-51.

учасників досліджуваних подій всебічно розглядається українське питання у зовнішній політиці Польщі та СРСР у 1938-1939 рр. Монографія також зачіпає і міжвоєнний період в контексті розглядуваної проблеми.

Протиріччя радянсько-польських відносин, ставлення Москви і Варшави до української проблеми у передвоєнний період - один з найсуперечливіших і найдраматичніших епізодів у світовій історії ХХ століття - справили значний вплив не лише на українські землі а й на тодішню ситуацію в Європі. У монографії автори, зокрема зачіпають питання польщі в стратегічних планах Радянського союзу та його ставлення до українського питання. Після Ризького миру для Радянської Росії, Друга Річ Посполита була країною, війна з якою не була виграла, небезпека з боку якої як опори версальської системи вкорінялась у громадській свідомості. Кордон з нею був кордоном з капіталістичним світом і психологічна загроза нападу ворога, пов'язувався саме з Польщею. Довгий час, саме остання сприймалася як найбільший реальний противник. На основі розлогої джерельної бази, що включає мемуари політичних і військових діячів автори доводять: розробляючи дипломатичний напрям порозуміння з Третім райхом, Й.Сталін готувався втілити в життя, ідею, можливо натхненну його історичними попередниками щодо чергового поділу Польщі, що залишилось непоміченим її керівництвом. Такий політичний курс сприяв наближенню Другої Світової війни²¹.

В контексті українського питання автори розглядають Московські тристоронні переговори, що мали місце в серпні 1939 р. й займали особливе місце серед драматичних подій передвоєнного місяця, оскільки їх зрив призвів до кардинальних змін в геополітичній стратегії тогочасних провідних держав. І прискорили початок світового конфлікту.

²¹ Трофимович Л., Трофимович В. Небезпечне суперництво... українське питання в зовнішній політиці польщі та радянського союзу. 1938–1939 рр. Рівне : Вол. обереди, 2013. 284 с.

З 8 травня по 2 серпня 1939 р. між Англію, Францією та СРСР відбувалися політичні переговори з метою оформлення союзу проти німецької військової агресії в Європі яка на той момент вже набирала обертів – їх жертвою вже стала Чехословаччина та Карпатська Україна зокрема. Переговори завершилися нічим внаслідок упущених можливостей їх учасниками. Позитивне вирішення переговорів, могло б придушити у зародку ту криваву драму що невдовзі розпочнеться по всій Європі.

Англо-франко-радянські військові переговори закінчилися провалом не лише тому, що Варшава виступала категорично проти пропуску радянських військ через її територію, зокрема, через Галицький коридор, резонно вважаючи, що вони вже звідти не вийдуть за будь-яких обставин, і не лише через очевидне зволікання Лондона і Парижа, які не довіряли Москві, а, головним чином, через небажання останньої стати учасницею військового альянсу, спрямованого проти Німеччини. Адже назріваюча угода з нацистами принесла б набагато більше дивідендів, ніж договір про взаємодопомогу з західними країнами, який, до того ж був би рівнозначний відмові Гітлера від розв'язування війни, що не відповідало планам Сталіна. Підписаний у серпні 1939 р. таємний додатковий протокол до радянсько-німецького пакту передбачав входження західноукраїнських земель до сфери впливу СРСР, вносячи тим самим вагомі зміни в зовнішньополітичні аспекти української справи. В розглядуваний період продовжувалось загострення українсько-польських стосунків²²

Як було вже зазначено продовж усього міжвоєнного періоду українські землі лишилися розділеними унаслідок поразки визвольних змагань. Долю українців визначали у Москві, Варшаві чи Бухаресті. Однак на самому вильоті цього історичного етапу прецедент Карпатської Україна 1938-1939 років став знаковою подією в житті всього українського народу у переддень Другої Світової. Невеликій частині сьогоденного Закарпаття судилося відіграти важливу роль

²² Там само

в історії української держави. Виразником національних інтересів усього українського народу стало навіть миттєве існування цієї держави. Історія цього короткочасного державного утворення служить прикладом того як певні події, як і вчинки окремих людей, можуть ідейно подолати навіть напад великого війська і вдихнути нове життя в національну ідею. Саме створення Карпатської України, проголосило на весь світ про намір українців жити в окремій соборній державі, в одні з найтемніших часів європейської історії, коли право народів на самовизначення стало порожнім звуком перед наростаючим завойовницьким тоталітарних машин.

Тому, цілком закономірно що В. Трофимович у своєму науковому доробку, серед інших проблем визвольного руху ХХ ст, неодноразово звертався до героїчного сюжету Карпатської України. Зокрема у вже згаданій колективній монографії, розробляється проблема Карпатської держави в контексті європейської політики Польської Республіки та Радянського Союзу, в умовах загострення чехословацької кризи. Окремо свої тези автор подає у спеціальній публікації присвяченій цій темі.

У ході дослідження джерел автори учергове доводять: інтереси Й. Сталіна і Польщі в українському аспекті чехословацької кризи співпадали. Друга Річ-Посполита та Радянський Союз були однаково незацікавлені державотворчими процесами в Карпатській Україні, побоюючись того впливу що вони можуть здійснити на окуповані ними українські землі. Хоча Й. Сталін у питанні Карпатської Русі презирливо зауважував – «муха не може приєднати слона...», існував реальний для загарбників ризик появи нового «Українського П'ємонту, з якого могло початися створення незалежної української держави. Після розпаду Чехословаччини радянська дипломатія була обережною у своїх заявах щодо подальшої долі Карпатської України, щоб не поставити під загрозу відносини з Німеччиною. Враховуючи міжнародну обстановку та радянсько-німецькі домовленості, тодішнє кремлівське керівництво не виявило активності

в українсько-карпатському питанні, тим не менше готуючи плани входження Закарпаття до СРСР у майбутньому²³.

У свою чергу Польська Республіка прагнучи до безпосереднього сусідства з угорцями бажала ліквідувати небезпеку утворення карпато-української держави і запобігання обходження Польщі з флангу ворожими силами, що було викликане побоюванням використання української проблеми Третім райхом, а також сподіванням на створення бар'єру для гітлерівської агресії за допомогою нейтральної держави. У своїх починаннях діячі Карпатської України, мали надію саме на сприяння Німеччини, однак така зовнішньополітична стратегія не виправдала себе. Надавши мовчазну згоду Угорщині окупувати Карпатську Україну, нацистське керівництво підтверджувало свою незацікавленість позитивним вирішенням українського питання, та подаючи це як жест доброї волі Москві, в умовах радянсько-німецьким зближенням²⁴.

У своїх дослідженнях В. Трофимович вчергове засуджує Мюнхенську змову. Подавши сигнал до розчленування та ліквідації Чехословацької Республіки, вона водночас загострила проблему Карпатської України, при цьому знову не враховуючи позицію і інтереси українців Закарпаття. Застосовуючи вичікувальну тактику, використовуючи дипломатичні аспекти карпатсько-українського питання і відкрито відмовляючись водночас від власних планів щодо регіону, керівництво нацистської Німеччини намагалося налаштувати країни союзників, проти Чехословаччини, а також поєднанням методів примусу та підбурювання для посилення свого впливу на політичну думку цих країн. Цими діями вона хотіла прокласти шлях до німецько-радянського примирення ціною незалежності Карпатської України, водночас протиставляючи Москву, Варшаві, ізолюючи Польську Республіку своїми союзниками, послаблюючи Румунію та зрештою схиляючи до союзу Угорщину²⁵.

²³ Трофимович В., Трофимович Л. Carpatho-ukrainian aspects of european foreign policy during the czechoslovakian crisis (1938–1939). Rusin. 2019. № 57. С. 253–270.

²⁴ Там само

²⁵ Там само

Таким чином, підсумовуючи все вище сказане, варто визнати що вченими кафедри історії НаУОА вже були пророблені окремі напрямки історії України у міжвоєнний період. Було здійснено велику роботу по науковим розробкам проблем вказаної доби, однак цю тематику все ще можна назвати лише перспективною для майбутніх напрацювань кафедри. Більшою мірою сюжети міжвоєнної України присутні у напрацюваннях В. Марчука. Роботи присвячені, у масі своїй, соціально-економічній історії Волині, в умовах входження її до складу Польської Республіки. Публікації носять регіональний характер, що пов'язане з регіональною приналежністю Академії, кафедри, вчених і наявної джерельної бази волинських архівів. Тим не менше висновки і виділені тенденції можуть бути застосовані і до інших регіонів України у міжвоєнний період. Частково зазначена доба мала місце і у напрацюваннях В. Трофимовича по історії визвольного руху українського народу у ХХ ст.

На основі напрацьованих матеріалів можна зробити висновок що міжвоєнне двадцятиліття було важкою для українського народу і його національно-культурного руху. Українські землі були вчергове розділені між різними державами. Український народ не міг виражати власних політичних та соціально-економічних інтересів. Розділення українців призвело до розриву економічних і соціально-культурних зв'язків. Міжвоєнний період – остання доба коли Україна могла називати себе поліетнічною територією. Особливо це стосувалося Правобережжя. Українські землі у складі Польщі, суттєво почали відставати від УРСР за рівнем економічного розвитку, що було результатом свідомих дій польської влади по економічній прив'язці приєднаних територій, перетворенню їх на сировинний придаток. Тим не менше на відміну від Радянської України тут продовжувався розвиток капіталістичних відносин, зокрема у сільському господарстві.

Проукраїнські політичні сили не могли відстояти економічних і культурних інтересів українського народу в умовах іноземної окупації. Реакцією на таку реальність, стала активна діяльність підпільних націоналістичних організацій, зокрема Української Військової Організації, згодом ОУН. Постановля на самому

вильоті цього історичного етапу Карпатської України 1938-1939 років стало знаковою подією в житті всього українського народу у переддень Другої Світової і продемонструвало ще живе, природне прагнення його до незалежності.

2. ОСТРОЗЬКІ ІСТОРИКИ ПРО УКРАЇНУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У вир Другої світової війни українські землі були втягнуті від її початку - 1 вересня 1939 року, коли німецькі війська напали на Польщу, під владою якої знаходилася Західна Україна. Цій події передувала таємна угода керівників нацистської Німеччини та Радянського Союзу, згідно з якою західноукраїнські землі мали увійти до складу СРСР. Так на територію Західної України було запроваджено радянські війська. Війна Німеччини проти Радянського Союзу розпочалася 22 червня 1941 р. Вже через рік (у липні 1942 р.) Україна була повністю захоплена німецькими військами. Метою завойовників було підкорення України, винищення її населення, перетворення її земель на постачальника продовольства та сировини. На території України було створено мережу таборів смерті. Десятки тисяч людей різних національностей загинули у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Рівному.

Актуальні на сьогодні і спірні питання історії України в роки Другої світової війни перебувають в полі зору наукових досліджень проф., д.і.н. Володимира Трофимовича – головного фахівця з вказаного напрямку на кафедрі історії НаУОА. Як правило вони досліджуються в контексті діяльності українського руху Опору в 40х – 50 х. рр. на землях волинського краю.

Першою з наукового доробку вченого варто згадати публікацію яка окреслює найбільш трагічні та замовчувані сторінки Другої Світової війни в українській історіографії. Написана у публіцистичній формі, стаття є основоположною для намічення основних проблем що на той час написання потребували більшого рівня вивчення та освітлення у вітчизняній історичній науці.

В. Трофимович виокремлює основні проблеми та темні плями української історії 1941 – 1945 рр. Впливаючи з історіографічних тенденцій радянських років вони, у більшості, пов'язані з жертвами відступів, поразок, оборонних і наступальних боїв Червоної Армії, евакуації, полону, мобілізації, злочинів

сталінського режиму. Роки Другої світової війни в контексті української історії належать до найбільш сфальсифікованих, переписаних і зманіпульованих періодів новітньої історії. Основна думка публікації зводиться до наступного – написаний згідно з наказами переможців, які все ще лицемірно закликають «не допустити переписування історії», історичний наратив десятиліттями ігнорував той факт, що злочини проти народу вчиняли тоді не лише нацисти, а й радянська сторона. Тільки на основі історичної правди, замалюванням білих плям, відтворення вирваних сторінок і викреслених особистостей можна об’єктивно представити історію Другої Світової війни як найбільшу національну трагедію українського народу і його великий подвиг в ім’я майбутнього²⁶.

І сьогодні, в українському суспільстві, аббревіатура «ОУН» викликає гострі дискусії і суперечки. Переважно в питання міжнародної політики та взаємовідносин з партнерами. А тим часом йдеться про організацію, яка відіграла величезну роль в історії усієї України. Чи змогла б, власне, нинішня Українська держава — за всіх своїх недоліків — бути здатною на антиавторитарну та антиколоніальну революцію, на збройний опір російській агресії, якби не ця організація та започатковані нею традиції безкомпромісної боротьби? В.Трофимович справедливо зауважує «ОУН – невід’ємна частина історії Українського народу». Як вже було зазначено, більша частина творчого доробку, останнього, в роки Незалежності України, присвячена історії націоналістичного руху в ХХ ст. Цікавість тут становить публікація вченого присвячена еволюції державотворчих ідей Проводу ОУН(б). Вона яскраво ілюструє той факт, що попри поширену думку, майбутня держава в планах націоналістів не була виключено тоталітарною, диктаторською країною, тобто режимом притаманним ворогам українського народу.

Державотворчі проекти Проводу ОУН(б), розпочаті в 1940 р. і завершені з припиненням організованої опозиції радянській системі, зазнали значної

²⁶ Трофимович, В. Тернистий шлях до правди. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». №.22 . с. 146-162.

еволюції. По-перше, різниться глибина і теоретичний рівень розробки. Докорінної трансформації зазнала політична платформа ОУН(б) в Україні: від практично тоталітарних методів і схем до проголошення курсу до абсолютно демократичного політичного режиму та побудови відкритого демократичного суспільства. Організований націоналізм в Україні перейшов на позиції толерантності та відстоювання прав людини у відносинах з державою. Ідея державного втручання в економічну сферу в період становлення економіки незалежної країни та контролю за цими процесами була цілком виправданою і, як показав час, актуальною. В. Трофимович у цьому контексті освітлює також пропонувані у статті «П.Полтави» форми правління та механізм утримання влади, які можна використовувати й зараз. Вчений виділяє самобутність ідей оунівців – вони не наслідували чужих зразків, а пропонували власну систему відповідно до української дійсності. У післявоєнному бандерівському середовищі оунівці на батьківщині займали золоту середину між ультрарадикальними та поміркованими позиціями²⁷.

З погляду української історії УПА стала переломним моментом у розвитку українського визвольного руху ХХ ст., логічним продовженням його попередніх періодів: національного відродження на початку століття, національних революцій рр. 1917–1921 рр., таємна збройна боротьба УВО та ОУН у 1920–1930 рр. Проходячи ці етапи, рух еволюціонував від невеликої групи інтелектуалів і бойовиків. Із десятка людей до масового національного опору сотень тисяч військовиків. З іншого боку, боротьба УПА стала основою для розвитку наступних періодів визвольного руху – дисидентства 1960-1980-х років, масового національно-демократичного руху кінця 1980-х – початку 1990-х років і, нарешті, завершальна подія в цьому процесі – здобуття Україною незалежності 24 серпня 1991 р.

²⁷ Трофимович В. Державотворчі ідеї Проводу ОУН в Україні (1940–1950). Український визвольний рух., 2007. С. 299–312.

Проблема УПА, в умовах звільнення української історичної науки від радянського системного гніту лишається напрочуд актуальною. До неї звертався цілий ряд українських істориків: Д. Веденєєв, О. Вовк, В. В'ятрович, В. Дзьобак, А. Кентій, Ю. Киричук, В. Ковальчука, В. Косик, О. Ленартович, О. Лисенко, І. Марчука, Г. Мотика, І. Патриляк, Г. Стародубець, Ю. Шаповала та багато інших авторів²⁸. Широко використовуючи дослідження вищезазначених та інших авторів, а також різноманітні джерела, В. Трофимович у своїй публікації виділив головні аспекти складного процесу утворення УПА, та сформування руху у його класичному вигляді, що мав місце на Волині і Поліссі в 1942-1943 рр.

Історик доводить що Провід ОУН(б), на момент початкового етапу Другої світової відставав від розмаху фактичного повстанського руху на місцях і продовжував дотримуватись застарілої теорії про недоцільність і шкідливість партійної боротьби. Бандерівці будь-що прагнули уникнути помилок українських визвольних змагань, тому побоювались ризику переростання партизанського руху в отаманський. Також підозрювалась його швидка ліквідація окупантами. Таким чином було одразу відкинуто пропозицію Волинської Крайового Проводу, негайно приступити до формування збройних загонів. Засуджуючи окупаційну політику нацистської Німеччини щодо українців, керівники ОУН(б) водночас відкладали збройний опір загарбникам до «слухного часу», який, на їхню думку, ще не настав, а поки що закликали свої польові ланки до розгортання антигітлерівської та антикомуністичної пропаганди, зміцнення сил, підготовки плану повномасштабного повстання.²⁹

Весна 1942 р. ознаменувалася активізацією українських націоналістів на Волині та південному Поліссі, які в структурі повстанської території були окремою одиницею під назвою «Північно-Західні українські землі» (ПЗУЗ). До середини літа 1942 р. самооборонні групи ОУН(б) на Волині та Поліссі вже налічували понад півтисячі бойовиків. Свідченням ґрунтовності їх підготовки був вишкіл офіцерських кадрів і наявність складів зброї. Усвідомивши, що

²⁸ Трофимович, В. (V. Trofymovych) (2013) Створення Української Повстанської Армії (The nascence of ukrainian insurgent army). Наукові записки. Серія "Історичні науки", Вип.20. с. 12-21.

²⁹ Там само

тогочасні обставини вимагали швидкої реакції на події, а курс на накопичення сил і підготовку загального повстання себе не виправдав, бандерівські польові очільники на Волині і Поліссі вже поставили перед собою завдання розбудувати партизанські відділи як основу майбутньої повстанської армії. Перші кроки на шляху розгортання зазначених структур були зроблені ними у жовтні-грудні 1942 р., а до кінця лютого наступного року, тобто протягом п'яти місяців, були вже сформовані регулярні партизанські відділи націоналістів³⁰.

Протидія нацистських окупантів бандерівському по світу на межі 1942–1943 рр. остаточно переконали керівників останнього в хибності й нездійсненності тактики накопичення сил для загальнонародного повстання в умовах перманентного нацистського терору. Тому основна доктрина зазнала коректив. провід ОУН(б) поступово сприймав ідею партизанської війни як першої фази майбутнього великого повстання. Важливу роль у прискоренні налагодження масового партійного руху відіграли рішення військових конференцій ОУН (б) у жовтні та грудні 1942 р. Так, на жовтневій конференції, скликаній на вимогу військових, обговорювалося питання про розгортання підпільної армії під час гострої дискусії висловила свої вимоги керівним організаціям і обрала комісію, яка мала розробити план розвитку підпільних збройних сил. На другій військовій конференції (з 1 по 2 грудня 1942 р.) комітет представив план створення збройних сил, на основі якого була прийнята відповідна постанова, яка після доопрацювання була схвалена на III конференції. ОУН у лютому наступного року³¹.

Ще одним важливим фактором що штовхав провід ОУН (б) до швидкого розгортання у 1942 р. підпільних збройних формувань був міжнародним. З цього приводу В. Трофимович наводить думку Л. Патриляка який вважав що вони необхідні задля фактичного військового контролю українських територіях, безпосередньо впливати ситуацію воєнним шляхом, а відтак у разі появи військ антигітлерівської коаліції поряд з кордонами України, поставити Лондон і

³⁰ Там само

³¹ Там само

Вашингтон перед фактом існування прагнення до незалежності українського народу а відтак і рахуватися з українським визвольним рухом. Перемога Радянського союзу, в умовах початкового етапу війни, що склалися внаслідок військової катастрофи Червоної армії у 1941 р. видавалася малоймовірною³².

Ще однією проблемою яку порушує В. Трофимович була характеристика Волині як місця народження УПА. Причини того чому саме цей регіон став місцем розгортання широкомаштабного повстанського руху. Першою причиною автор називає вигідні географічні умови – наявність значної площі лісових масивів. На підтвердження своєї думки автор наводить цитату одного з очільників повстанського руху на Волині і Поліссі Романа Петренка («Юрка», «Омелька»). – «Північна Волинь у цьому відношенні була в кращому становищі, знаходячись далше від таких військових і адміністративних центрів як рівне, Дубно, Володимир, Ковель ... На півночі нас охороняли масиви лісів, болота, бездоріжжя, малозаселені простори. Там легше було законспірувати збройні відділи, які чисельно зростали. Жорстока озвірілість німців у ставленні до українського населення викликала свідомість, що тільки зброєю можна боронитись від напасників». Другий чинник, це сприятливий політичні обставини регіону – підпільна мережа Волині за минулі роки була вже глибоко організованою та нараховувала кілька тисяч членів. Сюди ж відноситься і той факт що в умовах німецької окупації місцеві жителі відзначалися високим рівнем національної свідомості, деякі навіть мали навчки партизанської боротьби, що було запорукою розширення кадрової бази. Окупаційний режим німців на Волині, особливо відзначався жорстокістю, акціями терору, у тому числі вдавався до свідомого фізичного знищення місцевого населення, прямими та опосередкованими шляхами – грабунок продовольства наприклад набув систематичного характеру³³.

Нарешті, волинський регіон все більше ставав територією розгортання дій, супротивних українцям, сил. Так польський еміграційний уряд не приховував

³² Там само

³³ Там само

головної мети – відновлення територіальної цілісності держави у межах кордонів, що існували до вересня 1939р. З цією метою на західноукраїнських землях почався процес створення пропольських підпільних збройних, які з лютого 1942 р. починають об'єднуватись у Армію Крайову. Не маючи одностайної єдності у вирішенні українського питання, жодна польська політична партія чи структурна одиниця підпілля не розглядала можливості втрати Західної України чи надання їй автономних прав. Попри це вони здійснювали активну діяльність по залученню українського населення на свій бік. Більшовицький уряд, у свою чергу, також бачив на Волині сприятливу базу для розгортання власного партизанського руху що не залишилося непоміченим бандерівськими діячами. Навчаючись на помилках визвольних змагань, вони добре розуміли: поставала негайна необхідність створення власних збройних сил. Запобігти чергової окупації Волині і Галичини після завершення війни, як це вони здійснили в 1918–1920 рр³⁴.

В. Трофимович освітив також історію утвердження знакової назви та аббревіатури УПА, яка стала спільною для усієї підпільної армії націоналістів. Спершу у ході дискусій було утверджене рішення про початок масштабного виступу проти німецьких окупантів партизанською армією, що мала носити назву «Українська визвольна армія». Згодом цю назву були змушені визнати недоречною: при збройних силах Німеччини тоді створювались окремі військові угруповання з колишніх військовополонених – українців польської і радянської армій, які, на зразок російської визвольної армії генерала А. Власова, отримали назву «Українське визвольне військо». З огляду на співзвучність з українськими частинами, що формувалися німцями, бандерівці відмовилися від назви «УВА». Назва «Українська повстанська армія» почала використовуватись з 15 квітня 1943 р. Першими під нею діяли загони отамана «Тараса Бульби», які вже встигли заробити собі репутацію, активною антинацистською діяльністю з початку війни³⁵.

³⁴ Там само

³⁵ Там само

Ще одним важливим аспектом створення УПА, що була освітлена у публікації В. Трофимовичем, була консолідація у її лавах, усього проукраїнського партизанського військового руху. Як вже було сказано на початку війни Провід ОУН (б) зайняв вичікувальну позицію тому окремі партизанські формування націоналістів вже почали створюватись без їхньої участі. З метою уникнення помилок визвольних змагань, усі національні сили мали діяти консолідовано і централізовано. З цього приводу цікавість становить освітлені вченим взаємовідносини УПА, на початковому етапі її діяльності з іншими партизанськими формуваннями: бульбівцями та мельниківцями.

Першою назву УПА, носили загони отамана "Тараса Бульби", Тарас Бульба-Боровець, був організатором на Українській Повстанській Армії — «Поліської Січі» (з середини 1943-го — Українська Народна Револьюційна Армія, УНРА). Територією їх діяльності також було Полісся і Волинь. Першопочаткова УПА на чолі з отаманом також займала проукраїнську позицію: однаково вела збройну боротьбу і з гітлерівцями, і з більшовиками, домагаючись визволення і незалежності України. Народна армія не підпорядковувалася жодній політичній партії й визнавала за єдину законну владу — Уряд УНР в екзилі, хоча і проводила військову діяльність виключно за власною ініціативою. За мету боротьби вони також ставили об'єднання у складі Української національної держави всі українські етнографічні землі. В ОУН(б) чітко розуміли необхідність об'єднання сил з бульбівцями.

Таким чином їм було запропоновано: відмовитись від підпорядкування урядові УНР і натомість визнати ОУН(б) головним політичним проводом. Під час переговорів В. Івахів – перший командир УПА на Волині запропонував негайно об'єднати відділи ОУН(б), що діяли на Сарненщині та Костопільщині і за чисельністю вже дорівнювали бульбівцям, в одне повстанське з'єднання, командиром якого мав стати. І. Литвинчук. Т. Боровцю була запропонована посада начальника об'єднаного штабу. Робилося це виключно задоволення приватних інтересів самого Бульби. Командування УПА, мало підстави сумніватися у військовій компетентності останнього. Однак отаман, чи то

дотримуючись вірності уряду УНР в екзилі, чи то розраховував самостійно зайняти посаду головнокомандувача об'єднаних збройних сил на всій території Волині і Полісся, навів певні аргументи та ухилився від цієї пропозиції. Зрештою, мало не єдиним результатом перемовин стала угода про спільну назву «УПА», яку могли носити обидва збройні формування. Це було підтверджено відповідним наказом від 15 квітня 1943 р. Таким чином саме цю дату можна сприймати як таку, коли військові відділи ОУН(б) її формально отримали³⁶.

В. Трофимович, наводить думку В.В'ятровича, що тянучи час, та нав'язуючи свої умови під час переговорного процесу, Т. Боровець «прогавив» момент, коли перестав становити інтерес як союзника для бандерівців. Ситуацію для погіршилась коли у бою з німцями загинув В. Івахів. Він був одним з оунівських керівників який стояв на менш радикальних позиціях мирного об'єднання з бульбівцями. Вже невдовзі, усвідомивши, що бандерівська УПА зосередила достатні сили, аби прибрати до своїх рук збройні формування інших українських політичних сил, її тогочасний командир Д. Клячківський наприкінці травня розпорядився силою об'єднати під його орудою мельниківські та бульбівські відділи, що і було завершено до середини липня 1943 р.

Таким чином перейшовши від доктрини постійного накопичування сил для всенародного повстання і негативного ставлення до партизанщини, що виявилось нереальним і помилковим в умовах нацистського терору, ОУН(б), діяльність якої носила антинімецький характер і в якій окупанти бачили найбільшу загрозу своєму пануванню в краї, перейшла до створення централізованої військової структури. У розглядуваний період на території Волині і Полісся, фактично розгорталася конкурентна боротьба чотирьох підпільних партизанських рухів: бульбівського, бандерівського, радянського та польського. До середини літа 1943 р. ОУН(б), завершила насильне об'єднання усіх найбільших українських повстанських формувань в УПА, що можна назвати справжнім часом її створення.

³⁶ Там само

Цікавість з точки зору освітлення протистояння УПА з червоними партизанами становить спільна стаття В. Трофимовича та А. Сухих. У публікації автори аналізують причини боротьби між рівненськими радянськими партизанськими з'єднаннями й загонами УПА в умовах підпільного статусу обох формувань. Відповідно до цього вони подають нам ряд важливих тез.

Свою стратегічну мету, радянське керівництво – організацію широкомаштабного партизанського руху в західних областях України, почали реалізовуватися наприкінці 1942, на початку 1943 рр. На Ровенщині тоді вже діяло ряд партизанських радянських з'єднань: розвідувально-диверсійні загони НКВС «Переможці» Д. Медведєва, «Мисливці» М. Прокопюка та армійський загін головного розвідувального управління Генерального штабу Червоної Армії А. Бринського («Дяді Петі»)³⁷.

Фактично радянський партизанський рух випередили ОУН (б) в плані організації та розгортанні партизанського руху на Волині. На початковому етапі радянсько-німецької війни, провід ОУН(б) ще керувався застарілою доктриною про те що партизанська боротьба є недоцільною і шкідливою, оскільки веде до розгулу бандитизму і отаманщини. Основним завданням націоналістичного підпілля мало бути накопичення ресурсів і підготовка всенародного повстання. Цим самим бандерівці відставали від розмаху повстанського руху на місцях .

Активну організаційну роботу в цьому напрямі першими розпочали радянські інстанції: НКВС та Головне Розвідувальне Управління. Ровенщина одразу стала для них стратегічно важливим регіоном, зоною проведення розвідувально-диверсійної діяльності. На це впливав одразу ряд факторів. Пріоритетним напрямком впровадження агентурної мережі було проведення терористичних актів проти представників окупаційної адміністрації. Німці обрали саме м. Рівне як адміністративний центр райхскомісаріату «Україна». Радянська сторона

³⁷ Трофимович В., Сухих А. БОРОТЬБА ЗА ТЕРЕНИ ВПЛИВУ МІЖ РІВНЕНСЬКИМИ РАДЯНСЬКИМИ ПАРТИЗАНСЬКИМИ З'ЄДНАННЯМИ Й УПА (1943-1944 рр.). Військово-науковий вісник. 2017. № 27. С. 135–150.

будь-що прагнула оточити місто агентурною мережею. Ще одним фактором була близькість до Білорусії. Партизанський рух був організований радянськими органами раніше ніж на Західній Україні, був добре налагодженим та займав ширші масштаби діяльності. У разі відсутності підтримки з боку місцевих жителів, саме Білорусь могла розглядатись як кадрова база до розгортання руху опору в сусідньому регіоні. Нарешті сюди можна віднести вже згадані сприятливі природно-географічні умови Волині для проведення будь-якої партизанської діяльності. Значна частина регіону вкрита лісами а північні райони Волинського Полісся заболочені що могло створити с додаткові проблеми німецьким окупантам у проведенні заходів по придушенню руху Опору. Самі партизани могли бути забезпеченими природними укриттями³⁸.

На підставі архівних матеріалів, автори публікації дійшли до висновку що перші сутички між червоними партизанами й українськими повстанцями ініціювали саме останні. Українські підпільники вже мали досвід міжвоєнного періоду, та прихильність місцевих жителів, багато з яких або входили до їхніх лав, або були бути симпатизували націоналістами. Тому на початку вони мали перевагу у знанні місцевості. Це допомагало вистежувати напрямки руху радянських розвідувально-диверсійних груп, влаштовувати засідки на них. Здійснюючи це, самостійники ставили на меті захистит місцевого населення яке часто ставало жертвою можливих каральних операцій німецьких окупантів, що часто відбувалися після диверсійних акцій радянських підпільників на військових чи транспортних об'єктах, поблизу населених пунктів. Практична мотивація націоналістів полягала у тому, що таким чином вони прагнули заволодіти зброєю і, можливо, вибухівкою якою були вдосталь оснащені диверсійні групи червоних, використовуючи у своїх цілях³⁹.

Окрім диверсійних акцій спрямованих проти німецьких окупантів, з квітня 1943р. вчені фіксують дії радянських партизанів бойового та розвідувального характеру по проникненню в центральні райони Рівненської області. У

³⁸ Там само

³⁹ Там само

порівнянню з Поліссям, ця частина регіону видалася для червоних менш сприятливою. Річ у полягала у тім що, на теренах центральної Волині вже діяла розвинена мережа ОУН(б) та існували самооборонні кущові відділи а згодом і стаціонарні підрозділи УПА, майже регулярних частин. Здавати свої позиції червоним партизанам, так просто вони не збирались. Їхнім обов'язком також був захист місцевих жителів від насильства та грабунку, що мав місце як з боку гітлерівців так і партизан. Однак розвідавши ситуацію на Волині радянські партизани все частіше проявляли ініціативу у боротьбі з українськими повстанцями які відзначалися ворожістю та агресивними діями⁴⁰.

Важливим з точки зору дослідження боротьби повстанців за партизанами видалися рішення III надзвичайного великого збору ОУН(б) (21 -25 серпня 1943 р.). Думки всіх учасників збору збігалися. Наголошувалося на необхідності однаково протистояти «імперіалізмам Берліна і Москви». Тим не менше, основним ворогом, націоналісти і надалі проголосили вважати Радянський союз. Згодом це надасть додаткової підстави російським і радянським історикам вважати ОУНівців суцільно спільниками нацистської Німеччини. Однак провід ОУН (б) мав до цього свої підстави – най той період вони чітко розуміли, що німці невдовзі покинуть Україну. Боротьба із більшовиками повинна переходити в активну фазу аби підготувати ґрунт для протистояння з їх основними силами. Боротися з радянським режимом, з його підступними і не менш радикальними методами, і за який воювала велика кількість українців, буде важчою ніж з німецькими окупантами. Війна з червоними партизанам як авангарду більшовизму на Західній Україні була складовою частиною підготовки до майбутньої боротьби⁴¹.

У свою чергу для радянських партизан, протистояння з українським визвольним рухом впливало з ідеологічної причини та необхідності виконання поставлених «Великою землею» (радянськими партизанськими штабами за лінією фронту) планів щодо дезорганізації німецького тилу. Збільшення к

⁴⁰ Там само

⁴¹ Там само

протиповстанської активності червоного руху опору, восени 1943 р. було пов'язано з тим що УПівці навмисне протистояли, поставленим завданням по виконанню бойових акцій проти окупантів. Як вже було зазначено, таким чином вони виконували обов'язок захисту місцевого населення від карально-репресивних дій гітлерівців. Водночас це свідчило не на користь дій радянських партизан. Вони не переймалися долею місцевих жителів, а першочерговим для них було виконання наказів згори і виконання плану диверсійних заходів. Протистояння партизанських з'єднань з УПА, розгорталось переважно у Дубровицькому та Володимирецькому району. На цих територіях УПівці мали сильніші позиції ніж їх противники. Червоні партизани спрямували зусилля по контролю цих терен, оскільки через них пролягали залізничні магістралі, диверсійні акції на яких, були їхньою стратегічною метою. Закономірно що саме на цій місцевості розгорнулася боротьба за терени впливу. З епіцентру протистояння, як одна так і друга сторони прагнули остаточно витіснити суперника Переважна більшість дій радянських партизан у боротьбі з загонами УПА мала наступальний характер. У той час дії українських повстанців були переважно оборонними або контрнаступальними.

Серед усіх заходів радянської, а згодом російської пропаганди по придушенню української національної свідомості було переписування історії нашого національно-визвольного руху. Усілякого очорніння та демонізації піддавались і піддаються українські націоналістичні організації ХХ ст. Однією з основних тез кремлівського пропагандистського нарративу є та, де ОУН(б), як і інші українські націоналістичні організації, в роки Другої світової виступають виключно активними співниками німецького нацистського окупаційного режиму. Такий негативний образ і сьогодні лишається актуальним у свідомості значної частки українського населення. Однією з історичних праць в українській історичній науці що прямо суперечить такому однобокому погляду, є ще одна спільна публікація В. Трофимовича та Я. Антонюка присвячена протицистській діяльності Служби безпеки ОУН(б) (СБ ОУН(б)) в роки

німецької окупації України (1941-1944 рр.) .Спираючись на архівні матеріали автори поставили собі за мету з'ясувати причини, особливості та основні етапи цієї боротьби.

Відповідно до поставленого завдання авторський колектив спершу доводить: шляхи нацистського режиму Німеччини з ОУН(б) розійшлися ще на початку радянсько-німецької війни. Раніше мали місце окремі приватні контакти зокрема з начальником Гестапо – Канарісом та поодинокі оспільні заходи, як от створення українських батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд» у складі Вермахту. Однак цим лише перевірялися можливі перспективи співпраці. Для ОУН було важливим лише наскільки гітлерівці зацікавлені у вирішенні українського питання. Одразу після проголошення 30 червня 1941 р. у Львові, бандерівцями, Акту відновлення Української Держави у відносинах з німцями стався перелом. Стало зрозуміло що державотворча діяльність ОУН(б) не відповідала доктрині Гітлера завоювання «життєвого простору для німецького народу на Сході». Доказом цього послужили скорі арешти провідних діячів ОУН(б), зокрема Я. Стецька та самого С. Бандери. Українські націоналісти втратили таким чином ілюзії стосовно допомоги німців а СБ ОУН(б) вжила заходів щодо переходу до конспірації з метою визвольної боротьби в умовах німецької окупації⁴².

Першочергові аспекти своєї діяльності СБ намітила на Першій конференції ОУН, наприкінці вересня 1941 р. Тоді вони відповідали основній доктрині Проводу ОУН(б) по тимчасовому уникненню конфліктів з окупантами, накопиченню ресурсів, розбудові підпільної мережі та підготовці всенародного, національно-визвольного повстання. Відповідно до цього ставилися саме такі завдання: 1) введення своїх агентів в окупаційні адміністративні органи, громадські і культурно освітні установи, 2) забезпечення високого конспіративного рівня здобування підпіллям майна та зброї з його

⁴² Трофимович, В. (V. Trofymovych) та Антонюк, Я. (Y. Antoniuk) (2019) Протинацистська діяльність СБ ОУН(Б) (1941–1944) (Anti-Nazi activity of the SB OUN(B) (1941-1944)). Військово-науковий вісник (32). с. 87-110. ISSN Галузевий державний архів СБУ

переховуванням; 3) поширення впливу ОУН на інші регіони України. Найбільшого успіху було досягнуто у першому з поставлених основних завдань. Агентура СБ охопила усі рівні німецької окупаційної адміністрації та надавала безперервне джерело розвідувальної інформації. У рамках поширення впливу на центральні, південні та східні регіони України, при штабі німецької дивізії на Донбасі, працював розвідник СБ Іван Білик («Кость»).

Після Другої конференції ОУН, було прийнято рішення про прискорене формування власних партизанських загонів. Керівники націоналістів уважно стежили за розвитком ситуації на німецько-радянському фронті. Ставало зрозуміло що Німеччина виснажується і поразка Радянського союзу вже було очевидною. З огляду на нестачу кадрової бази, чимало агентів СБ, мусили полишати свої посади в установах окупантів та переходити на підпільні позиції, задля форсованого формування повстанського руху. Законспіровані розвідники часто арештовувались німецькими органами безпеки, піддавалися жорстоким тортурам. З огляду на це СБ, за принципом кругової поруки здійснювало, за можливості напади з метою звільнення своїх агентів. Нерідко такі акції завершувалися невдачею. Звільнені розвідники переходили в підпілля і поповнювали кадрову базу повстанського руху⁴³.

Улітку 1943 р. , коли УПА активізували військові дії проти німців, з метою звільнення значних теренів Волині та Полісся задля створення територіальної бази всенародного національно-визвольного руху, до цієї операції активно долучилася і СБ ОУН(б). Її окремі боївки знищували німецькі лінії комунікацій: колії, мости телефонні та телеграфні лінії. Така діяльність наврядче могла позитивно сприяти позиціям німецького окупаційного режиму в Україні. Окрім диверсійних заходів, ще одним важливим напрямком діяльності СБ в зазначений період стало запобігання проникненню в лави повстанських загонів німецьких і радянських агентів, та їх виявлення. Попри скрутну ситуацію з матеріальними ресурсами, СБ продовжило поширювати територію свого впливу на Наддніпрянщину. Наприклад референтом СБ Сталінського обласного проводу

⁴³ Там само

ОУН С. Макухом («Романом»), у вересні 1943 р. готувалася операція по вбивству начальника поліції м. Сталіно (зараз Донецьк). Через місяць він же у Миколаєві ліквідував агента німецької поліції Кравченка, який викрив десятки підпільників ОУН. Вимушеним напрямком діяльності СБ, була ліквідація лояльних німецькому або радянському режимам українців, зокрема членів інших націоналістичних організацій що співпрацювали з метою завдання шкоди бандерівцям⁴⁴.

СБісти не могли опинитись осторонь такої суперечливої сторінки українського визвольного руху як криваві події «Волинської трагедії». Навіть у цих умовах розпалу міжнаціональної ненависті, СБ ОУН(б) ставило собі за мету лише знищення окремих представників польської національності що працювали на окупантів. Однак, варто визнати, що на початковому етапі цих темних подій були здійснені ліквідації навіть тих поляків лише підозрювались у співпраці з німцями.

Служба продовжувала свою діяльність і в умовах відступу німців в 1944 р. СБісти займалися полюванням на німецьких агентів, яких нацисти, відступаючи намагались лишити в тилу з метою затримки радянського наступу. Полонених німецьких та радянських офіцерів УПА передавали на допит саме до СБ. В умовах радянського наступу для окремих представників українських повстанців, співпраця з нацистами видавалася надто перспективною. СБісти займалися суворим покарання таких порушників заборони перемовин з німцями. Автори публікації, зокрема наводять приклад команлира загону ім. Івана Богуна – П. Антонюка («Сосенко») який був страчений за несанкціоновану співпрацю з німцями⁴⁵.

Однак в умовах коли гітлерівська армія вже не становила для УПА загрози, всередині вищого командного складу виникали дискусії стосовно подальших дій. Головним чином, консенсус у німецькому питанні, оформлений Головною Командою у «Тактичній інструкції» зводився лише до того що необхідно

⁴⁴ Там само

⁴⁵ Там само

припиняти активну боротьбу з відступаючими німецькими частинами, задля збереження сил і ресурсів перед обличчям головної загрози що насувалася у вигляді радянського режиму. При цьому ОУН прагнула налагоджувати співпрацю не із скомпроментуваними себе, перед українським народом, своїми безжальними діями німцями, а з їх союзниками – румунами, угорцями, словаками тощо. СБ активно діяла у цьому напрямку спільно з дипломатичною референтурою ОУН. З союзниками гітлерівців уклалися угоди про нейтралітет, домовлялися про постачання зброї, припасів, майна та надавалося право проходу контрольованими територіями УПА. Переговори з німцями мали місце але здійснювалися лише через третіх осіб. Йшлося переважно про звільнення арештованих ОУНівців або надання залишених ресурсів та зброї⁴⁶.

Таким чином, на основі публікації можна зробити ряд висновків. Служба безпеки ОУН(б) здійснювала активні заходи по боротьбі з гітлерівцями. Вже на цій підставі їх не можна назвати союзниками нацистів. Найбільш активна діяльність СБ по боротьбі з німецькими окупантами охоплювала Волинь і Полісся. На інших територіях вона мала значно менші масштаби. СБісти здійснювали контррозвідувальні заходи: виявляли німецьку агентуру всередині підпілля ОУН та УПА, представників установ окупантів, священнослужителів, учасників інших українських організацій та цивільних. Військово-диверсійна діяльність Служби була спрямована на знищення німецьких комунікацій за ліній зв'язку з метою створення територіальної бази більш широкого визвольного руху. Боротьба СБ з поляками, у першу чергу мала протинімецькі мотиви, як от боротьба з коллаборантами польської національності. Установа активно займалася запобіганням будь яких перемовин представників УПА з німцями. Натомість брала участь у налагодженні співпраці з їх союзниками⁴⁷.

В науковому доробку В. Трофимовича присутня публікація присвячена подібній установі в лавах підпілля мельниківської частини ОУН. У ній автор

⁴⁶ Там само

⁴⁷ Там само

наводить приклади того як мельниківській контррозвідці вдавалося виявляти та навіть ліквідувати окремих бандерівських агентів. Боротьба між двома ланками націоналістів у розпал Другої світової набула особливого загострення і ні про яке примирення у таких умовах, мови вже не йшло. Однак, все таки протистояти СБ ОУН(б) вони не змогли, оскільки остання на той момент стала набагато сильнішою і розбудованішою. На момент літа 1943 р. фактично констатується що мельниківці остаточно зазнали від бандерівців поразки на територіальному полі. На півдні Волині їхні малочисельні збройні підрозділи були оточені та насильницьким шляхом приєднані до УПА. Як вже було сказано, ОУН(б), справедливо прагнули до консолідації усіх проукраїнських військових формувань та їх ресурсів, мали на це найбільше мотивції та політичної волі. Після приєднання збройне між бандерівцями та мельниківцями пішло на спад у зв'язку з поразкою останніх. Суперечки продовжились і після війни, але лише у політико-ідеологічному полі. На основі джерел В.Трофимович фіксує діяльність останньої боївки Безпеки ОУН(м) що мала місце восени 1944 р. на території Турківського р-ну Дрогобицької обл⁴⁸.

Дослідження здійснене у публікації автором, можна назвати актуальним з точки зору окреслення малоосвітлених проблем історії ОУН(м), та наміченню його перспективності у рамках вивчення визвольного руху ХХ майбутніми поколіннями дослідників

Ключовими в поразці Третього Рейху стали Сталінградська битва у лютому 1943 року та події на Курській дузі у липні 1943 року, яка увійшла в історію як наймасштабніша танкова битва Другої світової війни. Саме після цих військових дій розпочалися військові операції радянських військ по просуванню на українські землі, у тому числі. Україну, після років важкої окупації знову розтягла лінія фронту. Простягнулися воєнні ешелони та нагрянули вибухи

бойових дій зустрічних військ. Провідні діячі українського націоналістичного руху опору давно очікували такого розвитку справ, то мусили рішуче змінювати характер своєї діяльності в умовах наступальних операцій радянської армії на Україні. Приготуватись до насування не менш підступного і вороже налаштованого до повстанців режиму. Цю проблему була покликана дослідити чергова публікація В. Трофимовича.

Метою вказаного дослідження був аналіз операцій УПА по переходу ліній простягання німецько-радянського фронту українськими підпільними агентами та повстанцями в 1943–1944 рр, подекуди в умовах активних бойових дій. Показати динаміку цього процесу у зв'язку з наступальними операціями Червоної Армії. Було також окреслено перспективи подальших досліджень на рівні окремих територій⁴⁹.

Підпілля ОУН Східної, Північно-Східної, Центральної, Південної України зуміло провести вдалі евакуаційні операції значної частини своїх кадрів, що опинилися за лінією фронту в умовах наступу червоної армії. Як правило вони поповнювали кадровий склад польових відділів УПА або Служби безпеки ОУН(б). Агентів що мали найбільш вдалий досвід роботи у конспірації, найбільш підготовлених і здатних до проведення самостійних дій було вирішено залишити в тилу Червоної армії. В свою чергу, частини ОУнівського підпілля з румунської окупаційної зони Трансністрії на Буковині, при наближенні фронту розпочали вимушені перемовини з окупантами, які однак не були такими дискредитованими своєю діяльністю як німці. На Волині, в цей час, ОУнівці вели перемовини з, союзниками німців - угорськими та литовськими військовими угрупованнями. У Західній Україні підготовка до переходу лінії фронту набула особливих масштабів. Задля цього було розгорнуто масштабну організаційну роботу із забезпечення матеріальної бази, посилення конспіраційних заходів, ліквідації ворожих агентів, виготовлення значної кількості пропагандистських матеріалів для поширення серед червоноармійців – переважно націлених на українців в лавах Червоної Армії. Вчений виділяє особливості дій УПА під час

49

«фронтового періоду», активних бойових дій, та змін у лінії кордону. Так учасники мережі ОУН переважно залишалися на місцях, видавали себе за місцевих селян і біженців, або ж переховувалися у своїх криївках. Загони УПА на той період зайняли позицію по уникненню сутичок із регулярними фронтовими частинами, усвідомлюючи важкість, такого роду дій. Чисельність та матеріально-ресурсна база українських повстанців, надавали їм можливість лише партизанської, диверсійної діяльності. Відповідно, УПівці відходили якнайдалі від районів ведення бойових дій, переховувалися за природними укриттями, розділившись на дрібні групи. Внаслідок тимчасової затримки лінії фронту на території Волинської області найбільших втрат зазнали військові округи «Тури», яким довелося зіткнутися з радянськими регулярними військами. Однак, вдалося успішно просунути в тил Червоної Армії. Загальна кількість загиблих учасників ОУН і УПА в Україні, в умовах «фронтового періоду», завдяки проведенню ретельних конспіраційних заходів, не перевищила 12%.⁵⁰

Польща — один із найвірніших партнерів України у питанні протидії повномасштабній російській агресії РФ. Вона вітала проголошення Незалежності України, допомагала відстоювати євро-атлантичний курс українського народу, ратувала за збереження санкцій в умовах гібридної війни. Російські політичні і ідеологічні кола будь-що прагнули посіяти розлад у відносинах найближчих союзників. Довгий час найбільш слабкою позицією україно-польських відносин лишалась історична пам'ять. Друга світова війна стала один із найтрагічніших періодів в історії взаємодії двох народів. Сьогодні, в умовах сучасних військово-політичних викликів, відкритої агресії з боку РФ, лідери України і Польщі фактично, розумно відклали вирішення історичних суперечок на мирний час. Однак це не означає що тема втратила свою актуальність. До теми україно-польських відносин в роки Другої Світової війни, у своєму науковому доробку неодноразово звертався В.Трофимович.

Серед опрацьованих ними матеріалів чи не найбільшої уваги заслуговує ряд робіт, дотичних до спірного питання Волинської проблеми Другої світової. У них підтримано поширений в українській історіографії погляд, що визначає точкою відліку польсько-українського протистояння, спровокований гітлерівцями, польський терор проти українського населення Холмщини. Інформація про це потрапила на Волинь, що, разом з рядом інших чинників, призвело до радикалізації настроїв місцевого населення та українського руху Опору зокрема, і зрештою призвело до убивств тут поляків 1943 р., реакцією на які, своєю чергою, була активізація антиукраїнських дій з боку польського підпілля на Галичині. Фактично це призвело до розколу населення Волині на етнічному ґрунті та до спалаху нових вогнищ протиборств, які продовжувались аж до приходу радянських військ та закінчення Другої Світової. Автор не виправдовує жодну зі сторін конфлікту, однак у дослідженні простежується необхідність примирення українців та поляків на історичному полі, та відкиненні власних національних упереджень з метою досягнення історичної правди⁵¹.

Радянська сторона, у свою чергу, вже враховувала польсько-українське протистояння, яке використовувала тактично і стратегічно. СРСР був гостро зацікавлений у забезпеченні свого панування на окупованих територіях шляхом придушення національно-визвольного руху в Україні та Польщі, підступно й уміло використовуючи для цього українсько-польський антагонізм. Підтримуючи ворожнечу обох народів, розпалюючи і поглиблюючи її, Москва намагалася нейтралізувати й виснажити їхню визвольну боротьбу, винищити руками один одного, використовуючи подібні нацистським методам, суто колоніальними по своїй суті тримати їх в атмосфері страху, підозрливості, взаємної ненависті й покори. Такий стан справ згодом дозволить Й. Сталіну,

⁵¹ Трофимович В.В., Трофимович Л.В., Смирнов А.І. Холмські події та їх трагічне відлуння на Волині та Галичині в роки Другої світової війни. Русин. 2016. № 1. С. 196—217.

операції польсько-українського обміну населення, майже без опору з боку останніх⁵².

Відносно українсько-польських відносин в роки Другої Світової, не можна не згадати публікацію В. Трофимовича яка намічує проблеми радикального вирішення міжетнічного конфлікту на Західній Україні, державами-переможцями війни. Стаття присвячена становленню актуального на сьогодні кордону України і Польщі. Кордон який і до сьогодні лишився непорушним, утверджуючи вибір руху до західної цивілізації як найбільш правильного вибору українського народу. На момент завершення Другої Світової, реалізуючи далекосяжні геополітичні плани, учасники «Великої трійки» своєю політикою доконаних фактів стосовно проблеми кордонів заклали фундамент остаточного розв'язання питання проходження кордону між Україною і Польщею по лінії Керзона, спираючись при цьому на історичний прецедент – лінію, запропоновану країнами Антанти у 1919 р. після повалення імперій⁵³.

Як вже було зазначено, керівники УПА чітко усвідомлювали загрозу що насувалася зі сходу, вслід за відступаючою німецькою армією. Із приходом Червоної армії на українські землі, органи радянської держбезпеки, цілком передбачувано розгорнули тут жорсткі карально-репресивні заходи. До цієї актуальної у руслі сучасних віськово-політичних викликів, теми звертався

⁵² Трофимович В. Радянський Союз і українсько-польська війна / В. Трофимович // Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали всеукраїнської наукової конференції (м. Луцьк, 19–20 червня 2013 р.). — Луцьк, 2013. — С. 59–70.

⁵³ Трофимович В. Західний кордон України у контексті польської проблеми (1941–1945 рр.). Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць. 2012. С. 561–567.

зокрема В. Марчук. Так у його статті досліджуються методи боротьби карально-репресивних органів радянської влади у 1944 – 1945 рр., спрямовані на знищення українського національно-визвольного руху на території Рівненської області. Автор описує радянську тактику того часу яка зводилася найчастіше до оточення загонів УПА переважаючими, добре озброєними військовими силами з метою їх повного розгрому. Щоразу все частіше ставилося завдання не просто розгромити бандерівський загін, а вбити переважну більшість оточених вояків. У якості добре відпрацьованого засобу застосовувався тиск на родини або односельчан УПівців⁵⁴.

Історія Православної церкви в є ключовим напрямком досліджень доц., к.і.н. Андрія Смирнова. Як правило, вони стосуються історії головної української християнської конфесії в роки, мабуть найбільш буремного для неї ХХ ст. Відповідно, серед його наукового доробку є у наявності роботи, присвячені історії українського православ'я в роки Другої Світової війни. Значний інтерес тут становлять два його спеціалізовані наукові дослідження.

Перше присвячена освітленню персоналії Володимиро-Волинського єпископа Мануїла Тарнавського, а саме його діяльності в роки німецької окупації, в період якої він і займав єпископську кафедру. Постать становить значний інтерес, оскільки його можна назвати найбільш суперечливим церковним діячем Волині в роки Другої світової. Коротко подаються біографічні відомості про нього, однак в центрі уваги його кар'єра всередині Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) і подальший, скандальний перехід в Автономну Православну Церкву (АПЦ), від імені якої він і займав посаду Володимиро-Волинського архієрея. Автор не дає якихось однозначних оціночних суджень. Однак А. Смирнов підкреслює змінливий характер церковного діяча, з уст якого лунали як націоналістичні так і пронацистські заклики, і про якого ходили чутки стосовно його зв'язків з радянськими

партизанами. Позитивно відзначається організаторська діяльність священика в житті церкви⁵⁵.

Друга зі згаданих робіт досліджує більш широку тему Інституційних перетворень православ'я на Волині в 1939-1941 рр., а саме в роки першої радянської окупації Західної України. У творі освітлюється вплив, який почала здійснювати релігійна політика Радянського Союзу на церковне життя Волині, а також підпорядкування Західних єпархій Московському патріархату як інструменту контролю радянської влади над релігійним життям населення. Були перервані українізація і демократизація православно-конфесійного життя краю. Нав'язувалися московські обрядові традиції, скорочувався обсяг парафіяльної мережі шляхом закриття храмів, переслідувалось чернецтво. Ці репресивні процеси були перервані приходом німецьких військ. Повторна радянізація у повоєнний період відновила репресивне спрямування релігійної політики Кремля в Україні⁵⁶.

Більш обширну тему трансформацій в Українського православ'я, в роки Другої Світової, В.Смирнов розглядає у своїй великій монографічній роботі. У праці автор, у контексті порівняльного осмислення робіт вітчизняних і зарубіжних учених з історії воєнних років для Православної Церкви з'ясовує стан розробки теми, окреслює основні історіографічні напрями її дослідження. виявлені та осмислені досі невідомі та маловідомі архівні матеріали; проводить аналіз джерельної бази даних і описує загальну методологію дослідження, актуальних для вивчення історії церкви в зазначений період⁵⁷.

Серед основних тез автор переконливо доводить, що в польському Генеральному-губернаторстві відбулася велика реорганізація Православної Церкви, яка полягала зокрема в усуненні нацистами з посади предстоятеля

⁵⁵ Смирнов А.І. Архіпастирська діяльність єпископа Володимир–Волинського Мануїла Тарнавського в роки німецької окупації України *Гілея*. 2018. №136. С. 65—69.

⁵⁶ Смирнов А.І. Інституційні трансформації православ'я на Волині в 1939-1941 роках (The Institutional Transformation of the Orthodox Church in Volhynia from 1939 till 1941) *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки*. Острог, 2013. №. 21. С. 116—121.

митрополита Діонісія Валединського. внаслідок інтриг і лобіювання проросійських і деяких проукраїнських груп, представники яких були його латентними опонентами в питанні національної церкви навіть у міжвоєнний період⁵⁸.

У рамках дослідження також було доведено, що ситуативна підтримка німецькою владою патріотичних намірів православних українців Холмщини та Підляшшя була проявом геополітичних розрахунків нацистів, а не якоїсь особливої прихильності до їх. . Нацистські лідери прагнули не лише послабити польський і російський вплив у регіоні, а й захопити міжетнічні та міжрелігійні конфлікти, які значно посилювалися під час акцій повернення 1937-1939 рр⁵⁹.

В. Смирнов, досліджуючи тему, виводить та обґрунтовує тезу про те, що холмська церковна програма єпископа Іларіона Огієнка, суттєвими ланками якої були збалансоване використання української мови в богослужінні, динамічний розвиток парафіяльної мережі, а отже, закликала до формування плеяди національно свідомих священиків, спрямованих на конституювання окупованих нацистами територій автокефальної УПЦ патріархальним устроєм.⁶⁰

Вчений також додає тезу про те, що радянська західноукраїнських країн виявилася, зокрема, в інтенсивній багатосторонній агітаційно-пропагандистській роботі, репресивних заходах проти духовенства, а також неканонічному входженні православних єпархій колишньої Польської Автокефальної Православної Церкви до складу контрольованої більшовиками Російської Православної церкви шляхом примусового одноосібного приєднання окремих її єпископів та об'єднання цих єпархій під контролем Московського патріархату⁶¹.

У монографії доводиться що Почаївський церковний собор 1941 р. став початком розколу українського православ'я в роки Другої Світової. Водночас була постановлена можливість висвячувати колишні священників, приналежних

⁵⁸ Смирнов А. Церковно-інституційні трансформації українського православ'я в роки Другої світової війни. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Національний університет «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України, Острог, 2020.

⁵⁹ Там само

⁶⁰ Там само

⁶¹ Там само

УАПЦ, у разі відсутності, по відношенню до останніх канонічних перешкод. Водночас священники, які прийняли канонічну хіротонію до 1921 року, вступали до АПЦ шляхом покаяння без перевисвячення. Ієрархи автономістських поглядів вирішила зберегти юрисдикційний зв'язок з РПЦ. Однак, вони це розглядали як вимушений крок, щоб уникнути звинувачень у неканонічності⁶².

Основним чинником більш прихильного ставлення німецької влади до Автокефальної Православної Церкви була лояльність, керованість та антирадянська позиція, яку підкреслювали її керівники. Вони були далекими і від національно-визвольного руху. Спроби церковних об'єднань з канонічними церквами, особливо РПЦ викликали у автокефалістів переважно негативну реакцію⁶³.

В. Смирнов розглядає Пінський собор 7-10 лютого 1942 р. як подію що заклала нормативну основу для існування неоправославної ієрархії у сопричасті з Варшавською митрополією. Його розпорядження про прийняття автокефального духовенства на посади в церковній ієрархії стосувалися лише священників, які вступали спеціальними, окремими актами, не поширюючись на основну ієрархію УАПЦ з 1921 р. Реалізація ідей собору дозволила концентрувати навколо УАПЦ про-українськи налаштоване духовенство, поширювати його ідею на решту регіонів України. У також монографії доводиться, що на другому етапі українського автокефального руху на основі Патріаршого і Синодального Томолі 1924 р. було створено Управління Української Православної Церкви, яке бцло частиною Православної Церкви в Генерал-губернаторстві з широкими правами. автономії⁶⁴.

У дусі тенденцій сучасного українського церковного руху А. Смирнов спростовує стереотипні уявлення про неканонічність статусу УАПЦ у 1942 р., оскільки всі тогочасні процедури висвячення єпископів і священнослужителів здійснювалися згідно канонічними правилами православної церкви і були

⁶² Там само

⁶³ Там само

⁶⁴ Там само

затверджені митрополитом Варшавським Діонісієм, яким була підтверджена канонічна єдність автокефалістів зі світовим православ'ям було збережено⁶⁵.

Були освітлені суперечливі епізоди діяльності церковних юрисдикцій під час Другої світової війни. Наприклад вони тісно співпрацювали з нацистським режимом, вшановуючи німецьку владу під час церковних служб, публікуючи пронімецькі заклики, а також агітуючи українську молодь їхати добровольцями до Німеччини. Однак ця співпраця була пояснена вимушеними обставинами, суровості окупаційного режиму, коли під постійним ризиком перебувала репутація церковної інституції перед гітлерівцями і життя її окремих священнослужителів⁶⁶.

Напрацювання по історії українських земель в роки Другої Світової війни займають помітне місце в науковому доробку професорсько-викладацького складу НаУОА. Острозькі історики проводять активну наукову теоретичну і культурно-просвітницьку роботу присячену найбільш замовчуваним і маловідомим сторінкам історії українського народу в цей буремний період. Головним чином такого роду напрацювання присутні у творчості В. Трофимовича. Як правило вони досліджуються в контексті діяльності українського руху Опору в 40х – 50 х. рр. на землях волинського краю. Окремі його аспекти, мають місце і в доробку В. Марчука. Проблеми історії українського православ'я в роки Другої Світової війни присутні у напрацюваннях А. Смирнова. З огляду на це, присутній значний обсяг опрацьованих матеріалів а також намічені можливості до розширення тематичного потенціалу вказаного напрямку досліджень. Проблема вивчення історії Другої Світової війни в історії України лишається напрочуд актуальною у зв'язку з сучасними військово-політичними і культурними викликами.

⁶⁵ Там само

⁶⁶ Там само

3. ПОВОЄННА ДОБА У ТВОРЧОСТІ НАУКОВЦІВ КАФЕДРИ

Тема дослідження повоєнного періоду є напрочуд актуальною сьогодні. Український народ знаходиться в складних умовах повномасштабного військового вторгнення з боку РФ. Однак, ціною героїчних зусиль, було відстоєно більшість основних територій і, що головне, суверенітет українців. Одне з головних питань сучасної української громадськості, можливо дещо завчасне, але не менш важливе є те що Україні учергове доведеться пройти процес післявоєнної відбудови, але цього разу здійсненого на демократичних засадах.

Україна вийшла з Другої Світової зазнавши надзвичайних втрат. Під час бойових дій та в полоні загинули мільйони українських військових, підпільників та цивільних. Мільйони українців стали жертвами цілеспрямованого окупаційного терору і повоєнного голоду у тилу, Маса українських жителів було евакуйовано або примусово вивезено до Росії та Німеччини, частина з яких не повернулася. Внаслідок бойових дій постраждали понад сотні міст та містечок, тисячі підприємств та ліній комунікацій. Повоєнний період на українських землях відзначився з одного боку першою за століття консолідацією більшості українських земель у складі з іншої держави, з іншого поверненням радянського режиму і здійсненням останнім, активних карально-репресивних заходів, що супроводжували цей процес на території України, зокрема.

Природньо, що завершення Другої Світової війни не означало завершення боротьби українського визвольного руху. Українські повстанці, діячі націоналістичного руху опору продовжили свою діяльність у нових, ще більш складних для них умовах радянського режиму, при цьому вимушено здаючи свої позиції, ввіряючи свої ідеї майбутнім поколінням українських борців за свободу

З цього приводу доречно повернутися до доробку В. Трофимовича. Значну увагу у своїх дослідженнях вчений приділяє історії українського руху Опору, ОУН-УПА, у тому числі і в повоєнний період. Зокрема, йому належить робота

щодо діяльності Служби безпеки ОУН (б) стосовно матеріально забезпечення ОУНівського підпілля Волині і Полісся. 1945-1951 рр. Здійснювана в умовах протидії радянської міліції та спецслужб, вона відбувалася шляхами диверсій і терористичних операцій, приклади яких наведені у спеціалізованій науковій статті. Автор не виправдовує ОУНівців, та не згладжує гострі кути, наголошуючи на безкомпромісному характері цієї боротьби, заручниками якої часто ставали мирні жителі⁶⁷.

Спад діяльності визвольного руху ОУН-УПА до кін. 50 х. років був пов'язаний з активною карально-репресивною діяльністю по ліквідації націоналістів в Україні. Однак українські повстанці не припиняли своєї діяльності ні у радянських таборах, ні опісля виходу з них. Останній проблемі і присвячена відповідна публікація В.Трофимовича. Посилаючись на архівні матеріали, автор намагається проаналізувати організаційну діяльність репресованих учасників визвольного повстанського руху, що перебували з радянських місць обмеження свободи. Стаття розкриває складності й особливості організаційного відновлення підпільних осередків. Простежуються форми налагодження мережі контактів між ними. Показано антирадянську спрямованість у діяльності цих новостворених підпільних груп.

Застосовуючи різноманітні методи у своїй роботі, вони розглядали перспективи майбутньої національно-визвольної боротьби. Відповідно до поставлених реалій, будучи під постійним наглядом радянських органів, вони відмовилися від продовження військово-диверсійної діяльності. Адаптувавшись до умов життя в радянській дійсності, на засадах глибокої конспірації вони здійснювали заходи по поширенню своїх поглядів серед українського населення. Готувалися програмні та організаційні документи, друкували і поширювали націоналістичні листівки, антирадянські матеріали, почерпнуті, зокрема, із зарубіжних радіопередач. Особлива увага приділялася молодому поколінню.

⁶⁷ Трофимович В.В. Діяльність Служби безпеки ОУН (б) щодо матеріально забезпечення оунівського підпілля Волині і Полісся. 1945-1951 рр. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. Острог, 2009. №. 14. С.157—173.

Відстежувалися та коментувалися антикомуністичні виступи в Угорщині, Польщі, Чехословаччині, надихаючи брати з них приклад. Радянські органи держбезпеки різними методами і прийомами докладали значних зусиль для знешкодження підпільних організацій і груп і притягнення їх учасників до відповідальності⁶⁸.

Цікавість з точки зору дослідження актуальних проблем повоєнної еміграції та малоосвітленим сторінкам історії жіночого руху становить ряд публікацій І. Рибачок – історикині що працює на кафедрі історії НаУОА за сумісництвом.

У її статті детально аналізуються та окреслюються головні напрямки діяльності такої жіночої організації як Об'єднання українських жінок на еміграції (ОУЖ) що з'явилася в Західній Німеччині наприкінці 1945 року, де була велика кількість українських вимушених емігрантів.

Майже одразу після відкриття таборів українські жінки долучалися до табірної самоуправління та створювали жіночі секції, які займалися питаннями харчування, безпеки, порядку, виховання дітей і навчання, дозвілля, опіки над сиротами, вдовами, в'язнями тощо. інваліди та люди похилого віку. Майже всі табори при уряді мають так звані жіночі посилення. Пізніше ці жіночі осередки стали основою для створення об'єднань українських жінок.

Процес становлення українського жіночих організацій прискорювався тим, що значна кількість активісток українських організацій Західної України міжвоєнного періоду, видатних діячок української культури, мистецтво та наука опинились у післявоєнній таборах для вимушених переселенців в Австрії та Західній Німеччині⁶⁹. Саме цими діячками невдовзі було створено дві жіночі організації: 1) Союз українок в Європі (СУЄ), початок якому було покладено на I Жіночому Конгресі у Фельдкірху (Австрія), що відбувся 30 вересня та 1 жовтня

⁶⁸ Трофимович В. Організаційна діяльність прибулих із таборів і спецпоселень учасників підпільно-повстанського руху (друга половина 1950-х –1960-ті рр.). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2022. Вип. 33. С. 30–37.

⁶⁹ Рибачок І. Основні напрями діяльності об'єднання українських жінок на еміграції (1945–1950). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2019. Вип. 28. С. 47–55.

1945 р. на с. з ініціативи Мілени Рудніцької) 2) Об'єднання українських жінок на еміграції / Об'єднання українок у Німеччині (ОУЖ), яке було засноване на I Жіночому Конгресі в Аугсбурзі (Німеччина) 15-16 грудня 1945 року⁷⁰.

Організаційний напрям роботи ОУЖ був пов'язаний з розвитком структури, налагодженням роботи між головними комітетами, регіональними відділами та делегаціями. Цей напрямок діяльності включав налагодження партнерства з жіночими організаціями за кордоном та з іншими організаціями українців у Західній Німеччині. Інформування іноземних жіночих організацій про становище українських переселенців та налагодженням співпраці з ними займалися зв'язкові. Представниці ОУЖ брали участь у Першому Світовому конгресі українок у Філадельфії 12-13 листопада 1948 р., і заснуванню світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО)⁷¹.

Для налагодження контактів між жінками та жіночими осередками по таборах важливе значення мала видавнича діяльність ОУЖ. Так, Головна управа ОУЖ видавала журнал «Громадянка», який був друкованим органом жіночого об'єднання протягом 1946-1950 рр. Інформаційному потенціалу зазначеного видання присвячена окрема публікація І. Рибачок. Попри важкі умови еміграційного життя в журналі містилися різноманітні матеріали патріотичного, історичного, літературного, етнографічного, політичного характеру та низка практичних рубрик для жінок. Значна частина матеріалів часопису розкриває становище жіноцтва у таборах переселенців та може служити важливим історичним джерелом до вивчення діяльності українок в Західній Німеччині після Другої світової війни. Так, матеріали журналу дають можливість розкрити внутрішній устрій ОУЖ, виділити основні напрями діяльності організації, простежити співпрацю ОУЖ з іншими українськими жіночими організаціями за кордоном, окреслити особливості таборового періоду крізь призму жіночого бачення⁷².

⁷⁰ Там само

⁷¹ Там само

⁷² Там само

Культурно-просвітницький напрямок роботи передбачав сприяння ОУЖ у налагодженні системи виховання дітей, діяльності дитячих садків, організації дитячих вистав і свят, присвячених пам'ятним подіям, проведенню різноманітних заходів за участю діячів культури і мистецтва, вихованню у національно-патріотичному дусі. Одним із важливих завдань ОУЖ була організація різноманітних освітніх, оздоровчих та святкових заходів, груп інтересів. Наприклад, проводилися свята зимового циклу: Миколая, Андрія, Маланки тощо. Умови таборів і невизначеність майбутнього переселенців стимулювали активісток розпочати професійну перепідготовку дорослих жінок, щоб вони могли отримати професії, які забезпечуватимуть їм стабільність на місці постійного проживання. До викладання залучались жінки – майстерки своїх справ. Професійне навчання також було тісно пов'язане з господарською діяльністю ОУЖ, яка передбачала створення різноманітних майстерень, де працювали жінки – кравецької, вишивальної, дитячої іграшкової тощо. Українки в Західній Німеччині провели багато акцій метою репрезентації та популяризації української культури в світі, особливо через співпрацю з різними міжнародними організаціями, організовуючи виставки української народної творчості, друкуючи матеріали про українок, українців, їхні традиції, в організації таборів для іноземних гостей⁷³.

В свою чергу важливі питання, пов'язані з жіночим рухом, були виключені з порядку денного ОУЖ. Зокрема, питання дискримінації жінок, гендерної рівності, прав жінок та емансипації, якими традиційно займається жіночий рух. Ці питання, швидше за все, менш актуальні для жінок, які більше стурбовані повсякденними справами переміщених осіб. Задля виконання офіційно намічених векторів діяльності, в ОУЖ функціонували окремо створені відділи, які відповідали за організаційну, видавничу, господарську, допоміжну, культурно-освітню та виховну роботу. Варто зазначити, що ця хвиля імміграції

⁷³ Там само

позиціонувала себе як політемігрантську, тож жіночий рух був тісно пов'язаний з українським національним рухом за кордоном⁷⁴.

Таким чином І. Рибачок було визначено, що українські жінки зробили вагомий внесок у покращення життя українських громад у таборах для переміщених осіб, брали активну участь в організаційній, культурно-освітній, видавничій, господарській діяльності, працювали над піднесенням міжнародного іміджу українства та вирішенням української проблеми після Другої світової війни.

Наостанок варто розглянути публікацію І. Рибачок, в якій історикиня окремо розглядає проблему українських дітей-біженців у повоєнній. Останні, Наприкінці Другої світової війни були вже вирвані зі звичайних умов життя через війну та пережили ряд травм і стресів, поки не опинилися в таборах для біженців: бомбардування, переховування, переслідування, загрози страти, жебракування, перебування в німецьких концтаборах, приниження, дезінфекція тощо. Навесні 1945 року перед ними та їхніми родинами постали нові випробування: виживання в умовах розореної Німеччини, пошуки притулку, страх перед депортацією, важкі табірні умови для росту та виховання дітей, хвороби та проблеми переселення. Звичайно, через свій вік не всі діти усвідомлюють ці труднощі, як і дорослі мешканці таборів біженців, які відчувають більшу нервозність і страх перед невідомим майбутнім. Обставини, за яких діти, потрапляли у табори для біженців, відрізняються. Деякі з них були прямими жертвами війни і потрапили до таборів переміщених осіб як переміщені особи чи біженці, інші там народилися. Останні, хоч і не зазнали безпосередніх жахів війни, були поколінням, яке глибоко відчуло її наслідки: розруху, голод, хаос, боротьбу за життя та здоров'я. Діти з різних соціальних груп українського суспільства опинилися в табірному середовищі. Найменш захищеними були категорії дітей-сиріт, дітей-інвалідів та позашлюбних дітей. Вони були так званім суцільним ядром, з найменшими можливостями для переселення, і деякі

⁷⁴ Там само

з них були змушені розлучитися з родиною в післявоєнний період. Міжнародні та українські гуманітарні організації відіграли важливу роль у наданні матеріальної підтримки українським дітям-біженцям шляхом надсилання найнеобхідніших речей (їжі, одягу, взуття, ліків тощо), організації заходів допомоги та підтримки та сприяння переселенню дітей-біженців до країн постійного проживання⁷⁵.

Отже, повоєнний період на кафедрі історії НаУОА, все ще розглядається як потенційно перспективний, в руслі сучасних соціально-політичних викликів і запитів громадського думки, напрямок історичних досліджень. Напрацюванню по вказаній добі, становлять порівняно невелику частку з загального масиву напрацювань професорсько-викладацького складу кафедри. В контексті освітлення проблем визвольного руху ОУН-УПА, до повоєнної історії звертався В.Трофимович. Цікавість з точки зору дослідження актуальних проблем повоєнної української еміграційної хвилі та малоосвітлених сторінок історії жіночого руху становить ряд публікацій І. Рибачок – історикині що працює на кафедрі історії НаУОА за сумісництвом.

⁷⁵ Рибачок І. Українські діти-біженці в Західній Німеччині після Другої світової війни: шляхи потрапляння та соціальні категорії. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2020. Вип. 31. С. 86–96.

ВИСНОВКИ

Таким чином, підсумовуючи усе вище сказане, є можливість одразу відзначити що проблеми історії України в ХХ ст. займають суттєву частку в загальному масиві досліджуваної професорсько-викладацьким складом кафедри проблематики. Від часу свого заснування, по сьогодні кафедра історії ім. проф. Ковальського продовжує активну роботу по дослідженню історії українського народу в новітній історії. Кожен з взятих до розгляду представників професійного колективу кафедри проводять і широку науково-організаційну роботу: виступають кураторами студентських, магістерських і кандидатських робіт, організовують та беруть участь у наукових конференціях більша частина яких має відношення саме до актуального дослідження проблем минулого століття в українській історіографії.

Варто визнати що вченими кафедри історії НаУОА вже були пророблені окремі напрямки історії України у міжвоєнний період. Було здійснено велику роботу по науковим розробкам проблем вказаної доби, однак цю тематику все ще можна назвати лише перспективною для майбутніх напрацювань кафедри. Більшою мірою сюжети міжвоєнної України присутні у напрацюваннях В. Марчука. Роботи присвячені, у масі своїй, соціально-економічній історії Волині, в умовах входження її до складу Польської Республіки. Публікації носять регіональний характер, що пов'язане з регіональною приналежністю Академії, кафедри, вчених і наявної джерельної бази волинських архівів. Тим не менше висновки і виділені тенденції можуть бути застосовані і до інших регіонів України у міжвоєнний період. Частково зазначена доба мала місце і у напрацюваннях В. Трофимовича по історії визвольного руху українського народу у ХХ ст.

На основі напрацьованих матеріалів можна зробити висновок що міжвоєнне двадцятиліття було важкою для українського народу і його національно-культурного руху. Українські землі були вчергове розділені між різними державами. Український народ не міг виражати власних політичних та соціально-економічних інтересів. Розділення українців призвело до розриву економічних і соціально-культурних зв'язків. Міжвоєнний період – остання доба коли Україна могла називати себе поліетнічною територією. Особливо це стосувалося Правобережжя. Українські землі у складі Польщі, суттєво почали відставати від УРСР за рівнем економічного розвитку, що було результатом свідомих дій польської влади по економічній прив'язці приєднаних територій, перетворенню їх на сировинний придаток. Тим не менше на відміну від Радянської України тут продовжувався розвиток капіталістичних відносин, зокрема у сільському господарстві.

Проукраїнські політичні сили не могли відстояти економічних і культурних інтересів українського народу в умовах іноземної окупації. Реакцією на таку реальність, стала активна діяльність підпільних націоналістичних організацій, зокрема Української Військової Організації, згодом ОУН. Постання на самому вильоті цього історичного етапу Карпатської Україна 1938-1939 років стало знаковою подією в житті всього українського народу у переддень Другої Світової і продемонструвало ще живе, природне прагнення його до незалежності.

Напрацювання по історії українських земель в роки Другої Світової війни займають помітне місце в науковому доробку професорсько-викладацького складу НаУОА. Острозькі історики проводять активну наукову теоретичну і культурно-просвітницьку роботу присячену найбільш замовчуваним і маловідомим сторінкам історії українського народу в цей буремний період. Головним чином такого роду напрацювання присутні у творчості В. Трофимовича. Як правило вони досліджуються в контексті діяльності українського руху Опору в 40х – 50 х. рр. на землях волинського краю. Окремі

його аспекти, мають місце і в доробку В. Марчука. Проблеми історії українського православ'я в роки Другої Світової війни присутні у напрацюваннях А. Смирнова. З огляду на це, присутній значний обсяг опрацьованих матеріалів а також намічені можливості до розширення тематичного потенціалу вказаного напрямку досліджень. Проблема вивчення історії Другої Світової війни в історії України лишається напрочуд актуальною у зв'язку з сучасними військово-політичними і культурними викликами.

Повоєнний період на кафедрі історії НаУОА, варто визнати як потенційно перспективний, в руслі сучасних соціально-політичних викликів і запитів громадського думки, напрямок історичних досліджень. Напрацюванню по вказаній добі, становлять порівняно невелику частку з загального масиву напрацювань професорсько-викладацького складу кафедри. В контексті освітлення проблем визвольного руху ОУН-УПА, до повоєнної історії звертався В.Трофимович. Цікавість з точки зору дослідження актуальних проблем повоєнної української еміграційної хвилі та малоосвітлених сторінок історії жіночого руху становить ряд публікацій І. Рибачок – історикині що працює на кафедрі історії НаУОА за сумісництвом.

Опрацьовуються проблемні питання ХХ ст. , особливо актуальну у зв'язку з тим що вони як найбільше впливають на сучасну політичну і громадську думку, зачасту виступаючи джерелом суттєвих протиріч, навіть на міждержавному рівні. Це особливо актуально для Волині яка у свій час була ареною кривавого українсько-польського протистояння. Сьогодні Польща є головним представником України в ЄС і НАТО , тому окрім наукового, обов'язок об'єктивного вивчення і пролиття світла на суперечливі історичні події з метою досягнення примирення на історичному ґрунті є й громадянським для національно свідомих волинських істориків.

На останок варто відзначити що кожна із, взятих до розгляду наукових студій вносить свою суттєву частку в складання цілісної картини історії політичного,

соціально-економічного, релігійного та культурного розвитку українських земель в ХХ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Smyrnov, A. & Trofymovych, V. (2021). Warsaw Council of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church of 1944 and its consequences. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk* [East European Historical Bulletin],

Антонюк Я., Трофимович В. (Органи безпеки ОУН(М) у період Другої світової війни (1940 – 1944) (OUN(M) security bodies during the Second World War (1940 – 1944)). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки» (Вип.30). 2020, с. 29-35.

Антонюк Я., Трофимович В. Підпілля ОУН та УПА в умовах «фронтового періоду» (1943–1944 рр.) (OUN and UIA Underground in the "Front Period" (1943–1944)). *Український історичний журнал* (3). с. 27

Близняк М. Б. Спогади професора Миколи Павловича Ковальського «про тих, кого пам'ятаю і шаную (роздуми про коло особистостей, з якими доводилось зустрічатись і співпрацювати)». (Memories of professor Mykola Kowalskyi «for those who remember and honor (reflections on / Микола Богданович Близняк. // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки».. – 2014. – №22. – С. 25–48.

Близняк М. Кафедра історії ім. проф. М. Ковальського // *Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку*. Енциклопедичне видання / За ред. І. Пасічника, П. Кралюка, Д. Шевчука та ін. Вид. 3-є, доп. і переробл. Острог: Вид-во Острозька академія, 2019. С. 654 – 657. (у співавторстві з А. Атаманенко, В. Трофимовичем)

Марчук В. Державні банки Волинського воєводства в 1921–1939 роках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2019. №. 28. С. 39–46.

Марчук В.С. Контрабанда і контрабандисти на «острозькій» ділянці східного кордону в 1921-1924 рр. (Smuggling and smugglers on Ostroh sections of the eastern

border in 1921-1924.). Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2019. № 11. С. 122—130.

Марчук В. Законодавче регулювання діяльності ремісничих цехів у Волинському воєводстві в 1921-1939 рр. (Legislative regulation of guilds' activity in Volhyn during the 1921-1939). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. Острог, 2019. №. 25. С. 73—81.

Марчук В. Напрямки еміграції українців з Волинського воєводства в 1921-1939 рр. (Emigration Destinations of the Ukrainians from Volyn Province in 1921-1939). Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доповідей VIII Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р. Острог, 2016. С. 41—44.

Марчук В. Національний склад міських поселень Західної Волині на початку 1920-х рр. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. Острог, 2014. №. 22. С. 111—127.

Марчук В. Структура купецьких торговельних закладів Волинського воєводства в 1921–1939 роках. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. Острог, 2017. №. 26. С. 59—65.

Марчук В. Ремесло у Волинському воєводстві в 1921-1939 рр. (The handicraft in the Volyn province in 1921 – 1939). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2016, №. 25. с. 54-60.

Марчук, В. (V. Marchuk) (2018) Організація ремісничої освіти у Волинському воєводстві в 1920–1930-х роках (The education of craftsmen and its organization of the Volhynian Voivodeship, 1921-1939). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» (Вип.27). с. 75-84.

Марчук, В. (Volodymyr Marchuk) (2022) Вплив польсько-радянського кордону на економіку Волинського воєводства в 1921–1939 роках (The Influence of the Polish-Soviet Border on the Economy of Volyn' Voivodeship in 1921-1939).

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» (Вип.33). с. 23-29.

Рибачок І. Основні напрями діяльності об'єднання українських жінок на еміграції (1945–1950). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2019. Вип. 28. С. 47–55.

Рибачок І. Українські діти-біженці в Західній Німеччині після Другої світової війни: шляхи потрапляння та соціальні категорії. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2020. Вип. 31. С. 86–96.

Смирнов А. Церковно-інституційні трансформації українського православ'я в роки Другої світової війни. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Національний університет «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України, Острог, 2020.

Смирнов А. Архіпастирська діяльність єпископа Володимир–Волинського Мануїла Тарнавського в роки німецької окупації України Гілея. 2018. №136. С. 65—69.

Смирнов А. Інституційні трансформації православ'я на Волині в 1939-1941 роках (The Institutional Transformation of the Orthodox Church in Volhynia from 1939 till 1941) Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. Острог, 2013. №. 21. С. 116—121.

Трофимович В. АРЕШТИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УРСР НЕЛЕГАЛІВ ОУН (ДРУГА ПОЛОВИНА 1950-х–1970-ті роки). Військово-науковий вісник. 2022. № 37. С. 124–138.

Трофимович Л., Трофимович В. Небезпечне суперництво... українське питання в зовнішній політиці польщі та радянського союзу. 1938–1939 рр. Рівне : Вол. обереги, 2013. 284 с.

Трофимович В. В. Кафедра історії імені Миколи Ковальського: становлення і поступ. / В. В. Трофимович, М. Б. Близняк. // Актуальні питання історії та культури України і світу.. – 2018. – №8. – С. 4–8.

Трофимович В. Державотворчі ідеї Проводу ОУН в Україні (1940–1950). Український визвольний рух,. 2007. С. 299–312.

Трофимович В. Життя заради науки (до 85-річчя з дня народження видатного українського історика Миколи Ковальського / В. Трофимович, О. Мельник. // Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Історичні науки.. – 2014. – №22. – С. 49–86.

Трофимович В. Західний кордон України у контексті польської проблеми (1941–1945 рр.). Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць. 2012. С. 561–567.

Трофимович В. Організаційна діяльність прибулих із таборів і спецпоселень учасників підпільно-повстанського руху (друга половина 1950-х –1960-ті рр.). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2022. Вип. 33. С. 30–37.

Трофимович В. Радянський Союз і українсько-польська війна / В. Трофимович // Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали всеукраїнської наукової конференції (м. Луцьк, 19–20 червня 2013 р.). — Луцьк, 2013. — С. 59–70.

Трофимович В. Українці та поляки на Холмщині в 1939 – 1943 рр. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичні науки, 2016. Вип. 25. С. 224–233.

Трофимович В., Сухих А. БОРОТЬБА ЗА ТЕРЕНИ ВПЛИВУ МІЖ РІВНЕНСЬКИМИ РАДЯНСЬКИМИ ПАРТИЗАНСЬКИМИ З'ЄДНАННЯМИ Й УПА (1943-1944 рр.). Військово-науковий вісник. 2017. № 27. С. 135–150.

Трофимович В., Трофимович Л. Carpatho-ukrainian aspects of european foreign policy during the czechoslovakian crisis (1938–1939). Rusin. 2019. № 57. С. 253–270.

Трофимович В.В. Діяльність Служби безпеки ОУН (б) щодо матеріально забезпечення оунівського підпілля Волині і Полісся. 1945-1951 рр. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Історичні науки. Острог, 2009. №. 14. С.157—173.

Трофимович В.В., Трофимович Л.В., Смирнов А.І. Холмські події та їх трагічне відлуння на Волині та Галичині в роки Другої світової війни. Русин. 2016. № 1. С. 196—217.

Трофимович, В. (V. Trofymovych) (2013) Створення Української Повстанської Армії (The nascence of ukrainian insurgent army). Наукові записки. Серія "Історичні науки", Вип.20. с. 12-21.

Трофимович, В. Тернистий шлях до правди. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». №.22 . с. 146-162.

Трофимович, В. (V. Trofymovych) та Антонюк, Я. (Y. Antoniuk) (2019) Протинацистська діяльність СБ ОУН(Б) (1941–1944) (Anti-nazi activity of the SB OUN(B) (1941-1944)). Військово-науковий вісник (32). с. 87-110. ISSN Галузевий державний архів СБУ

Трофимович, В. (V. Trofymovych) та Антонюк, Я. (Y. Antoniuk) (2019) Діяльність розвідувальної референтури УВО (1921–1929 рр.) (Activity of the UVO intelligence subdivision (1921–1929 рр.)). Військово-історичний меридіан (3(25)). с. 40-51.

Трофимович В. Близняк М. Кафедра історії імені Миколи Ковальського: становлення і поступ. Актуальні питання історії та культури України і світу. Випуск VIII (VIII). с. 4-8.